บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ คือ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๒ ของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า นิทานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๓๗ สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในนิทานวรรค

ในนิทานวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวลเป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก ดังนี้

ก. แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร ๓๓๗ สูตร ในนิทานวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๐ สังยุต คือ

๑. นิทานสังยุต มี ๑๔๔ สูตร ๒. อภิสมยสังยุต มี ๑๑ สูตร

๓. ธาตุสังยุต มี ๓๙ สูตร ๔. อนมตัคคสังยุต มี ๒๐ สูตร

๕. กัสสปสังยุต มี ๑๓ สูตร ๖. ลาภสักการสังยุต มี ๔๓ สูตร

๗. ราหุลสังยุต มี ๒๒ สูตร ๘. ลักขณสังยุต มี ๒๑ สูตร

๙. โอปัมมสังยุต มี ๑๒ สูตร ๑๐. ภิกขุสังยุต มี ๑๒ สูตร

ข. แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ มีการแบ่งออกเป็นแบบต่าง ๆ ดังนี้

แบบที่ ๑ นิทานสังยุต ธาตุสังยุต อนมตัคคสังยุต ลาภสักการสังยุต ราหุล- สังยุต และลักขณสังยุต รวม ๖ สังยุต แบ่งออกเป็นวรรค

แบบที่ ๒ อภิสมยสังยุต กัสสปสังยุต โอปัมมสังยุต และภิกขุสังยุต รวม ๔ สังยุต ไม่มีการแบ่งเป็นวรรค

แนะนำแต่ละสังยุต

๑. นิทานสังยุต

นิทานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุ หรือเหตุเบื้องต้นแห่งความเกิดและความดับแห่งทุกข์ ได้แก่ความทุกข์และความดับแห่งทุกข์ตามวงจรปฏิจจสมุปบาท ในสังยุต มีทั้งหมด ๑๔๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๙ วรรค วรรคที่ ๑-๗ มีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตร ส่วนวรรคที่ ๘ มี ๑๑ สูตร และวรรคที่ ๙ มี ๑๒ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ พุทธวรรค

พุทธวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระพุทธเจ้า ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๔-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ปฏิจจสมุปปาทสูตร ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย โดยสาย

เกิดทุกข์เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป เป็นต้น ส่วนสายดับทุกข์เริ่มจากอวิชชาเช่นเดียวกัน คือเพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เป็นต้น ตามแผนผัง ดังนี้

สายดับทุกข์ สายเกิดทุกข์

ดับ เกิด

อวิชชา อวิชชา

สังขาร สังขาร

วิญญาณ วิญญาณ

นามรูป นามรูป

สฬายตนะ สฬายตนะ

ผัสสะ ผัสสะ

เวทนา เวทนา

ตัณหา ตัณหา

อุปาทาน อุปาทาน

ภพ ภพ

ชาติ ชาติ

ทุกข์

๒. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกปฏิจจสมุปบาท หมายถึงการอธิบายแยกแยะปฏิจจสมุปบาทแต่ละองค์ให้ภิกษุทั้งหลายเข้าใจความหมาย โดยเริ่มตั้งแต่ชราและมรณะ ไปจนถึงอวิชชา และในตอนท้ายพระสูตรทรงสรุปปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์เหมือนกับพระสูตรที่ ๑

๓. ปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิปทา ๒ ประการ คือ (๑) มิจฉาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติผิด อันได้แก่ปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ (๒) สัมมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติถูก อันได้แก่ปฏิจจสมุปบาทสายดับทุกข์

๔. วิปัสสีสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีได้ตรัสรู้โดยทรงดำริถึงความยากลำบากของสัตว์โลกที่เกิด แก่ เจ็บ ตายอยู่ร่ำไป และทรงพิจารณาชราและมรณะเป็นต้นว่าเกิดมาจากอะไร เพราะอะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เมื่อทรงพิจารณาปฏิจจ- สมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์ และสายดับทุกข์ จักขุญาณจึงเกิดขึ้น

๕-๑๐. สิขีสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้านามว่าสิขี เวสสภูสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู กกุสันธสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ โกนาคมนสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ กัสสปสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ โคตมสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ

เนื้อหาสาระในสูตรเหล่านี้ซ้ำกันกับวิปัสสีสูตรท่านจึงละเอาไว้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทนี้โดยอาการอย่างเดียวกัน

๑.๒ อาหารวรรค

อาหารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอาหาร ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งกล่าวถึงอาหาร ๔ อย่าง ว่ามีต้นเหตุมาจากตัณหา มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อาหารสูตร ว่าด้วยอาหาร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหาร ๔ อย่าง คือ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) (๒) ผัสสาหาร (อารหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา) (๔) วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ) อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาหรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหารทั้ง ๔ อย่างนี้มีต้นเหตุมาจากตัณหา ตัณหาก็มีต้นเหตุมาจากเวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา อันเป็นกระบวนการเกิดและการดับแห่งกองทุกข์

๒. โมลิยผัคคุนสูตร ว่าด้วยพระโมลิยผัคคุนะ คือ ท่านพระโมลิยผัคคุนะทูลถาม พระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับเรื่องอาหาร ๔ ท่านทูลถามว่า ใครกลืนกินวิญญาณาหาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำถามอย่างนี้ไม่เหมาะสม ที่ถูกต้องควรถามว่าวิญญาณาหารย่อมมีเพื่ออะไร แล้วพระองค์ก็ตรัสตอบว่า วิญญาณาหารเป็นปัจจัยเพื่อเกิดในภพใหม่ เมื่อวิญญาณเกิด สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี นอกจากนี้แล้วพระโมลิยผัคคุนะได้ทูลถามถึงผัสสะจนถึงชาติ ชราและมรณะ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสตอบในลักษณะเดียวกันคือ เกิดขึ้นเพราะอาศัยกันและกัน

๓-๔. สมณพราหมณสูตร ทุติยสมณพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณ-พราหมณ์ ทั้ง ๒ สูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย จะได้ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ได้นั้น ต้องรู้ความเกิด ความดับ และปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับแห่งชราและมรณะ เป็นต้น

๕. กัจจานโคตตสูตร ว่าด้วยพระกัจจานโคตร คือ ท่านพระกัจจานโคตรทูลถามพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับสัมมาทิฏฐิว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงจะเรียกว่ามีสัมมาทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นแห่งสังขารโลกตามความเป็นจริงด้วยปัญญาแล้วไม่ยึดมั่นถือมั่นในอัตตา มีญาณหยั่งรู้ความเกิดทุกข์และความดับทุกข์ จึงเรียกว่ามีสัมมาทิฏฐิ นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมทางสายกลาง คือปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์ และสายดับทุกข์ให้พระกัจจานโคตรฟัง

๖. ธัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถึก คือ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามเกี่ยวกับพระธรรมกถึกว่าเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด เพื่อดับชราและมรณะ นี้เรียกว่า พระธรรมกถึก ถ้าภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับชราและมรณะ นี้

เรียกว่าภิกษุผู้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะ ไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับชราและมรณะ นี้เรียกว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

และถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา นี้เรียกว่า พระธรรมกถึก ถ้าภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับชาติเป็นต้น นี้เรียกว่าภิกษุผู้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับชาติเป็นต้น นี้เรียกว่าภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๗. อเจลกัสสปสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ คือ อเจลกัสสปะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง หรือคนอื่นกระทำให้ ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย คนอื่นกระทำให้ด้วย หรือทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำก็มิใช่ คนอื่นกระทำให้ก็มิใช่ ทุกข์มีหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ทุกข์มีอยู่ แต่มีในลักษณะที่อาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้นตามวงจรปฏิจจสมุปบาท จากนั้นอเจลกัสสปะได้กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงอธิบาย เรื่องทุกข์ให้ฟัง พระผู้มีพระภาคได้ทรงอธิบายว่า การที่บุคคลมีความเชื่อว่าทุกข์มีผู้กระทำ มีผู้เสวย เป็นต้น นี้ถือว่าเป็นสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิซึ่งเป็นส่วนสุดที่ไม่ ควรเชื่อ จากนั้นทรงแสดงธรรมทางสายกลาง คือ ปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์ และสายดับทุกข์ จนอเจลกัสสปะเลื่อมใสและกล่าวสรรเสริญพระภาษิตของพระองค์ พร้อมทั้งทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ในที่สุดท่านก็ได้บรรลุอรหัตตผล

๘. ติมพรุกขสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อติมพรุกขะ คือ ติมพรุกขปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง หรือคนอื่นกระทำให้ เนื้อหาของพระสูตรนี้ดำเนินเรื่องเหมือนพระสูตรที่ ๗ คือ หลังจากที่พระผู้มีพระภาค ทรงอธิบายว่าสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิซึ่งเป็นส่วนสุดที่ไม่ควรยึดถือแล้ว ทรงแสดง ธรรมทางสายกลางจนติมพรุกขปริพาชกเลื่อมใส ประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระ รัตนตรัยตลอดชีวิต

๙. พาลปัณฑิตสูตร ว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต คือ พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายให้เห็นความแตกต่างกันในการละตัณหา ระหว่างคนพาลกับบัณฑิตว่า กายของคนพาลถูกอวิชชาหุ้มห่อ ประกอบด้วยตัณหา คนพาลก็ไม่สามารถละอวิชชาและตัณหาได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ คนพาลจึงไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนกายของบัณฑิตแม้ถูกอวิชชาหุ้มห่อ ประกอบด้วยตัณหา บัณฑิตก็สามารถละได้ ดังนั้นบัณฑิตจึงพ้นจากทุกข์ได้

๑๐. ปัจจยสูตร ว่าด้วยปัจจัย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทและปฏิจจสมุปปันนธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นธัมมฐิติ ธัมม-นิยาม อิทัปปัจจยตา เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือไม่

ก็ตาม กฎอันนี้ก็ดำรงอยู่ เมื่อตถาคตทั้งหลายได้ตรัสรู้แล้ว จึงทรงนำมาบอก แก่เวไนยสัตว์

ปฏิจจสมุปปันนธรรม คือ ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น ได้แก่ ชรา มรณะ ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชาซึ่งเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป และมีความดับไปเป็นธรรมดา

เมื่ออริยสาวกเห็นปฏิจจสมุปบาท และปฏิจจสมุปปันนธรรมเหล่านี้ ด้วยปัญญา อันชอบตามความเป็นจริงแล้ว จึงไม่มีความสงสัยเรื่องสังสารวัฏทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน

๑.๓ ทสพลวรรค

ทสพลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยทสพลญาณ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ทสพลสูตร ว่าด้วยทสพลญาณ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระญาณอันเป็นกำลัง ๑๐ ประการ และจตุเวสารัชชญาณ อันเป็นพระญาณที่ทำให้พระองค์ทรงยืนยันฐานะที่สูงสุดบันลือสีหนาทในท่ามกลางบริษัท ประกาศพรหมจักรให้เป็นไปว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีความเกิดขึ้นและความดับอย่างนี้ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของกฎปฏิจจสมุปบาท พระญาณทั้ง ๒ นี้ทำให้พระองค์ทรงมั่นพระทัยในการประกาศปฏิจจสมุปบาทนี้

๒. ทุติยทสพลสูตร ว่าด้วยทสพลญาณ สูตรที่ ๒ เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๑ ต่างกันแต่ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงอธิบายเพิ่มเติมว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสไว้แล้วนี้เป็นธรรมง่าย สมควรที่กุลบุตรผู้ออกบวชด้วยศรัทธานำไปประพฤติปฏิบัติให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ชีวิตนี้จึงจักไม่เป็นหมันและมีกำไร สามารถทำประโยชน์ของตนและของคนอื่นได้ และในตอนท้ายของ พระสูตรนี้ทรงเน้นไม่ให้ประมาท

๓. อุปนิสสูตร ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายได้เห็นความอิงอาศัยกันของธรรมทั้งหลายทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ โดยทรงเริ่มจากอาสวักขยญาณอาศัยวิมุตติ วิมุตติอาศัยวิราคะ ดังนี้

อาสวักขยญาณอาศัยวิมุตติ วิมุตติอาศัยวิราคะ
วิราคะอาศัยนิพพิทา นิพพิทาอาศัยยถาภูตญาณทัสสนะ
ยถาภูตญาณทัสสนะอาศัยสมาธิ สมาธิอาศัยสุข
สุขอาศัยปัสสัทธิ ปัสสัทธิอาศัยปีติ
ปีติอาศัยปราโมทย์ ปราโมทย์อาศัยศรัทธา
ศรัทธาอาศัยทุกข์ ทุกข์อาศัยชาติ
ชาติอาศัยภพ ภพอาศัยอุปาทาน

อุปาทานอาศัยตัณหา ตัณหาอาศัยเวทนา

เวทนาอาศัยผัสสะ ผัสสะอาศัยสฬายตนะ

สฬายตนะอาศัยนามรูป นามรูปอาศัยวิญญาณ

วิญญาณอาศัยสังขาร สังขารอาศัยอวิชชา

ทรงอุปมาให้ฟังว่าเหมือนฝนที่ตกลงบนยอดภูเขา น้ำย่อมไหลบ่าไปตามที่ลุ่ม ทำซอกภูเขา ลำธารและห้วยให้เต็ม เมื่อซอกภูเขา ลำธารและห้วยเต็มแล้ว ย่อมทำบึงให้เต็ม เมื่อบึงเต็มแล้วก็ไหลไปสู่แม่น้ำน้อย เมื่อแม่น้ำน้อยเต็มก็ไหลไปสู่แม่น้ำใหญ่ จากแม่น้ำใหญ่ก็ไหลลงสู่มหาสมุทร ฉะนั้น เพื่อมองเห็นภาพได้ชัดเจนพึงดูแผนผัง ดังนี้

ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นมีดังนี้

สายดับทุกข์ สายเกิดทุกข์

ขยญาณ อวิชชา

วิมุตติ สังขาร

วิราคะ วิญญาณ

นิพพิทา นามรูป

ยถาภูตญาณทัสสนะ สฬายตนะ

สมาธิ ผัสสะ

สุข เวทนา

ปัสสัทธิ ตัณหา

ปีติ อุปาทาน

ปราโมทย์ ภพ

ศรัทธา ชาติ

ทุกข์

๔. อัญญติตถิยสูตร ว่าด้วยอัญเดียรถีย์ คือ พวกอัญเดียรถีย์ได้ถามท่านพระสารีบุตรเกี่ยวกับเหตุแห่งทุกข์ของพวกกรรมวาที ๔ ลัทธิ ดังนี้

ลัทธิที่ ๑ ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง

ลัทธิที่ ๒ ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้

ลัทธิที่ ๓ ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วยและคนอื่นกระทำให้ด้วย

ลัทธิที่ ๔ ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มิใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มิใช่

ในลัทธิเหล่านี้ พระสมณโคดมตรัสไว้อย่างไร พวกเราจะตอบอย่างไร จึงจะตรงประเด็นกับที่พระสมณโคดมตรัสไว้ ทั้งไม่เป็นการกล่าวตู่พระสมณโคดมและเป็นการพูดอย่างสมเหตุสมผล

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น คือ ทุกข์อาศัยผัสสะเกิด ท่านทั้งหลายควรตอบอย่างนี้

ท่านพระอานนท์ได้ฟังคำสนทนาของท่านพระสารีบุตรกับพวกอัญเดียรถีย์แล้ว ได้นำเรื่องนี้เข้ากราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงยกย่องท่านพระสารีบุตรว่าตอบได้ถูกต้องแล้ว

จากนั้นพระองค์ได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า พระองค์เองก็เคยถูกพวกอัญเดียรถีย์ถามอย่างนี้เหมือนกัน และก็ได้ตอบเหมือนพระสารีบุตรตอบ

ท่านพระอานนท์ทูลถามวิธีการตอบปัญหาเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาทโดยเริ่มจากชราและมรณะ จนถึงผัสสะว่ามีอะไรเป็นเหตุ พระองค์จึงทรงแสดงปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับ

๕. ภูมิชสูตร ว่าด้วยพระภูมิชะ คือ ท่านพระภูมิชะถามท่านพระสารีบุตรเกี่ยวกับการบัญญัติเหตุแห่งสุขและทุกข์ของพวกกรรมวาที ๔ ลัทธิ คำถามและคำตอบตลอดจนการดำเนินเรื่องต่อจากนี้เหมือนในอัญญติตถิยสูตร

๖. อุปวาณสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะ คือท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อทูลถามปัญหาเรื่องทุกข์ เนื้อหาของพระสูตรนี้ก็เหมือนกับพระสูตรที่ ๔ ที่ได้กล่าวแล้ว

๗. ปัจจยสูตร ว่าด้วยปัจจัย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัยแห่งการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ พร้อมทั้งอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

เมื่ออริยสาวกรู้ปัจจัยเหล่านี้แจ่มแจ้งด้วยปัญญาแล้ว จึงเรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ถึงพร้อมด้วยทัศนะ ถึงสัทธรรม เห็นสัทธรรม ประกอบด้วยญาณ วิชชา บรรลุกระแสแห่งธรรม เป็นพระอริยะ และดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน

๘. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้รู้ปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับ รู้อริยมรรคมีองค์ ๘ แจ่มแจ้งด้วยปัญญาแล้ว จึงเรียกว่า เป็นพระอริยผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ และดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน

๙-๑๐. สมณพราหมณสูตร ทุติยสมณพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณพราหมณ์ แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือ ในสมณพราหมณสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าผู้ที่จะ ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ตามความมุ่งหมายแท้จริงคือ ผู้ที่รู้ปฏิจจสมุปบาท

ส่วนในทุติยสมณพราหมณสูตร ทรงแสดงว่า ผู้รู้ปฏิจจสมุปบาทจึงจักก้าวล่วงชราและมรณะได้

๑.๔ กฬารขัตติยวรรค

กฬารขัตติยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระกฬารขัตติยะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ภูตสูตร ว่าด้วยภูตะ คำว่า □ภูตะ□ ในพระสูตรนี้หมายถึงขันธ์ ๕ คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกเอาปัญหาที่อชิตมาณพทูลถามพระองค์ ในปารายนวรรค (ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๗/๖๒) มาตรัสถามท่านพระสารีบุตรให้อธิบายความหมาย ปัญหาที่อชิต- มาณพทูลถามนั้น ดังนี้

พระอรหันต์ขีณาสพเหล่าใดผู้มีสังขาตธรรม
และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว
ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต
ของพระอรหันตขีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้น

ทรงยกปัญหานี้ตรัสถามถึง ๓ ครั้ง พระเถระก็ยังนิ่งอยู่ จากนั้นพระองค์จึงตรัสถามว่า เธอเข้าใจภูตะว่าอย่างไร ท่านพระสารีบุตรจึงกราบทูลอธิบายว่า ภูตะ คือขันธ์ ๕ นี้ พระอรหันตขีณาสพผู้มีสังขาตธรรม คือผู้เห็นภูตะตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่นภูตะนั้น เมื่อท่านกราบทูลอธิบายจบลง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองว่าข้อความที่อธิบายนั้นถูกต้องแล้ว

๒. กฬารสูตร ว่าด้วยพระกฬาระ คือ พระกฬารขัตติยะกราบทูลพระผู้มีพระภาค เกี่ยวกับท่านพระสารีบุตรพยากรณ์อรหัตตผล พระองค์จึงตรัสถามท่านพระสารีบุตร เกี่ยวกับองค์ปฏิจจสมุปบาทแต่ละอาการว่าเกิดขึ้นอย่างไร โดยเริ่มจากชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ เหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ท่านพระสารีบุตรก็กราบทูลตรงตามพระพุทธ-ประสงค์ทุกประการ และกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า แม้พระผู้มีพระภาคจะตรัสถามปัญหาเหล่านี้มากมาย หลายวันหลายเดือน ก็สามารถตอบได้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงรับรองว่า สารีบุตรแทงตลอดธัมมธาตุแล้ว เธอสามารถตอบปัญหาเหล่านี้ได้ไม่ติดขัด

๓. ญาณวัตถุสูตร ว่าด้วยญาณวัตถุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงญาณ-วัตถุ ๔๔ แก่ภิกษุทั้งหลาย ญาณวัตถุ ๔๔ หมายถึงความรู้เกี่ยวกับองค์ปฏิจจ-สมุปบาท ๑๑ องค์ (เว้นอวิชชา) แต่ละองค์มี ๔ ญาณ (แจกตามหลักอริยสัจ ๔) คือ

๑. ความรู้ในชราและมรณะ
๒. ความรู้ในความเกิดแห่งชราและมรณะ
๓. ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ
๔. ความรู้ในปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับแห่งชราและมรณะ

นับอย่างนี้เรื่อยไปจนถึงสังขาร

ความรู้อย่างนี้ของอริยสาวกในปัจจุบันชื่อว่าธัมมญาณ ความรู้อย่างนี้ของสมณะหรือพราหมณ์ในอดีตและในอนาคตชื่อว่าอันวยญาณ (หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งธัมมญาณ)

๔. ทุติยญาณวัตถุ ว่าด้วยญาณวัตถุ สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงญาณวัตถุ ๗๗ แก่ภิกษุทั้งหลาย ในพระสูตรนี้เป็นการจำแนกญาณในองค์ปฏิจจสมุปบาทแต่ละอาการออกเป็น ๗ อย่าง คือ

๑. ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

๒. ญาณหยั่งรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี

๓. ในอดีต ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

๔. ในอดีต ญาณหยั่งรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี

๕. ในอนาคต ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

๖. ในอนาคต ญาณหยั่งรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี

๗. ญาณหยั่งรู้ว่า ธัมมฐิติญาณของชาตินั้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา

นับอย่างนี้ไปจนถึงอวิชชาและสังขารจึงรวมเป็นญาณ ๗๗

๕. อวิชชาปัจจยสูตร ว่าด้วยอวิชชาเป็นปัจจัย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาท เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี จนถึงเพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เป็นการแสดงปฏิจจสมุปบาทสายเกิดและสายดับ โดยทรงแสดงสายดับเริ่มจากดับอวิชชาจนถึงสังขาร และทรงแสดงเพื่อกำจัดความเห็นผิดของบุคคลที่มีความเห็นว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือชราและมรณะเป็นอย่างอื่น ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น ซึ่งความเห็นอย่างนี้ไม่ต่างจากความเห็นว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ดังนั้น การแสดงปฏิจจสมุปบาทอันเป็นทางสายกลางนี้ จึงกำจัดความเห็นสุดโต่ง ๒ อย่าง คือ สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิให้หมดไปได้

๖. ทุติยอวิชชาปัจจยสูตร ว่าด้วยอวิชชาเป็นปัจจัย สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาท เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี จนถึงเพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๕

๗. นตุมหสูตร ว่าด้วย(กาย)ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า กายนี้ไม่ใช่ของใคร ๆ กายนี้กรรมเก่าควบคุมไว้ (กรรมเก่าในที่นี้หมายถึงกรรมที่เกิดตามกฎปฏิจจสมุปบาท) จิตประมวลไว้ เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา พึงมนสิการ ปฏิจจสมุปบาทโดยแยบคายในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

๘. เจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวงจรปฏิจจสมุปบาทโดยย่อ โดยเริ่มจากเจตนาว่า ภิกษุย่อมจงใจ ดำริ นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่น

แห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณตั้งมั่นเจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดในภพใหม่จึงมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี

แม้ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ และนำไปสู่กระบวนการเกิดทุกข์ได้เช่นกัน ต่อเมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ ไม่นึกคิดถึงสิ่งใด ๆ จึงจะตัดกระบวนการเกิดทุกข์ได้

๙. ทุติยเจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวงจรปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจากเจตนาว่า ภิกษุย่อมจงใจ ดำริ นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณตั้งมั่นเจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ เนื้อความที่เหลือเหมือนกับพระสูตรที่ ๘

๑๐. ตติยเจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๓ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวงจรปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจากเจตนาว่า ภิกษุย่อมจงใจ ดำริ นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่อวิญญาณตั้งมั่นเจริญขึ้นแล้ว นติ(ตัณหา)จึงมี เมื่อนติมี คติภพในการเวียนมาจึงมี เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุติและอุบัติจึงมี เมื่อจุติและอุบัติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

๑.๕ คหปติวรรค

คหปติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคหบดี ชื่อวรรคตั้งตามชื่อคหบดีที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้เรียกอนาถบิณฑิกคหบดี ในพระสูตรที่ ๑ ของวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ปัญจเวรภยสูตร ว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า เมื่อภัยเวร ๕ ประการของ พระอริยสาวกสงบแล้ว พระอริยสาวกชื่อว่าประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดา- ปัตติผล ๔ ประการ คือ (๑) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้า (๒) มีความ เลื่อมใสมั่นคงในพระธรรม (๓) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระสงฆ์ (๔) มีศีลบริสุทธิ์ไม่ด่างพร้อย และชื่อว่าประกอบด้วยญายธรรมอันประเสริฐ คือ ปฏิจจสมุปบาท และอริยมรรคมีองค์ ๘

๒. ทุติยปัญจเวรภยสูตร ว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ สูตรที่ ๒ เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๑ ต่างกันแต่ในพระสูตรนี้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย

๓. ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกข์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์ว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด เมื่อธรรม

๓ ประการประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี นี้เป็นความเกิดทุกข์ ส่วนความดับทุกข์ในที่นี้ เริ่มจากตัณหาดับจนถึงชาติดับ ชราดับ มรณะดับ โสกะดับ ปริเทวะดับ ทุกข์ดับ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

๔. โลกสูตร ว่าด้วยโลก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเกิดและความดับแห่งโลกคือหมู่สัตว์ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ จึงเกิดวิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ เมื่อธรรม ๓ ประการประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี .... นี้เป็นความเกิดแห่งโลก ส่วนความดับแห่งโลก เริ่มจากตัณหาดับ จนถึงชาติดับ ชราดับ มรณะดับ โสกะดับ ปริเทวะดับ ทุกข์ดับ โทมนัสดับ และอุปายาสจึงดับ

๕. ญาติกสูตร ว่าด้วยการแสดงธรรม ณ หมู่บ้านญาติกะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำหนักอิฐในหมู่บ้านญาติกะ และได้ตรัสปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจากอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ แล้วเกิดวิญญาณ ผัสสะ ... ส่วนสายดับเริ่มจากตัณหา ในตอนท้ายพระองค์รับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งที่มาแอบยืนฟังในขณะนั้น นำไปศึกษา ทรงจำไว้เพราะถือว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

๖. อัญญตรพราหมณสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ผู้หนึ่ง คือ พราหมณ์นั้นทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ผู้ใดกระทำเหตุผู้นั้นเสวยผล หรือคนอื่นกระทำเหตุ คนอื่นก็เสวยผล พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ความเห็นอย่างนั้นไม่ถูกต้อง ถือเป็นความเห็นสุดโต่งทั้งนั้น ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทอันเป็นทางสายกลางแก่พราหมณ์จนพราหมณ์เลื่อมใสในพระภาษิตนั้น ประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

๗. ชาณุสโสณิสูตร ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ คือ ชาณุสโสณิพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า สิ่งทั้งปวงมีหรือ หรือว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี พระองค์ตรัสตอบว่า ความเห็นอย่างนั้นเป็นความเห็นสุดโต่ง แล้วทรงแสดงปฏิจจ-สมุปบาทอันเป็นทางสายกลางแก่พราหมณ์

๘. โลกายติกสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะ คือ พราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะทูลถามปัญหา ๔ ข้อ คือ

๑. สิ่งทั้งปวงมีหรือ

๒. สิ่งทั้งปวงไม่มีหรือ

๓. สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกันหรือ

๔. สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นโลกายตะทั้งหมด เป็นส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทอันเป็นทางสายกลางแก่

พราหมณ์ พราหมณ์เลื่อมใส กล่าวสรรเสริญพระภาษิตและประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

๙. อริยสาวกสูตร ว่าด้วยอริยสาวก คือ ทรงแสดงว่าอริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิดและความดับแห่งโลกตามความเป็นจริง คือ ตามกฎแห่งปฏิจจสมุปบาทจึงเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิและดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน

๑๐. ทุติยอริยสาวกสูตร ว่าด้วยอริยสาวก สูตรที่ ๒ คือ ทรงแสดงว่า อริย-สาวกผู้รู้ชัดความเกิดและความดับแห่งโลกตามความเป็นจริง จึงเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ และดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน

๑.๖ ทุกขวรรค

ทุกขวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยทุกข์ ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ปริวีมังสนสูตร ว่าด้วยการพิจารณา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธี การพิจารณาเพื่อความดับทุกข์โดยชอบแก่ภิกษุทั้งหลาย คือ ทรงให้ภิกษุพิจารณาถึงความเกิด ความดับ และสาเหตุแห่งองค์ปฏิจจสมุปบาท เมื่อภิกษุพิจารณาอย่างนี้จึงรู้ชัดความเกิด ความดับและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร และชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยชอบ

จากนั้นทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทในลักษณะถามตอบ เช่นตรัสถามว่า เมื่อสังขารไม่มี เพราะสังขารดับ วิญญาณพึงปรากฏหรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ดำเนินอย่างนี้เรื่อยไปจนจบ

๒. อุปาทานสูตร ว่าด้วยความยึดมั่นถือมั่น คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าเมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี เปรียบเหมือนกองไฟใหญ่ที่คนคอยใส่หนังแห้งและโคมัยแห้งทุกระยะ ไฟก็ลุกโพลงอยู่ตลอดเวลาฉะนั้น ในทางตรงข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ภพดับ ชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสก็ดับ เหมือนกองไฟดับไป เพราะเชื้อเก่าหมดไป และเชื้อใหม่ไม่มีฉะนั้น

๓. สังโยชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อภิกษุพิจารณา เห็นความพอใจเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมเจริญ และเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่อไป เปรียบเหมือนประทีปน้ำมันที่คนคอยเติม

น้ำมัน และไส้อยู่ตลอดเวลาฉะนั้น ในทางตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ... เหมือนประทีปน้ำมันพึงดับไป เพราะเชื้อเก่าหมดไป และเชื้อใหม่ไม่มีฉะนั้น

๔. ทุติยสังโยชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ สูตรที่ ๒ เนื้อหาสาระของพระสูตรนี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๓ ต่างกันแต่วิธีดำเนินเรื่อง คือ ในพระสูตรนี้ทรงเน้นอุปมาโวหาร

๕. มหารุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้ใหญ่ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัยแห่งอุปาทานว่าได้แก่ตัณหา เปรียบเหมือนต้นไม้มีรากหยั่งลงลึกและแผ่ไปรอบ ๆ รากย่อมดูดอาหารไปเลี้ยงลำต้น ต้นไม้จึงเจริญเติบโต อุปาทานมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงเจริญและทำให้กิเลสอื่น ๆ เจริญตาม

เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาจึงดับ เปรียบเหมือนคนตัดต้นไม้ที่โคนต้น ขุดลงลึกแล้วถอนรากออก แล้วเอารากขึ้น มาเผา ผึ่งแดดให้แห้ง แล้วเผาไฟ ทำให้เป็นเขม่า นำไปโปรยลงในแม่น้ำ ต้นไม้จึงเกิดไม่ได้อีกต่อไป

๖. ทุติยมหารุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้ใหญ่ สูตรที่ ๒ เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนมหารุกขสูตร ต่างกันแต่ในพระสูตรนี้ทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรม ที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทานจึงจะสามารถถอนตัณหาอุปาทานได้

๗. ตรุณรุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้อ่อน คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อภิกษุ พิจารณาเห็นความพอใจเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหา ย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ฯลฯ เปรียบเหมือนต้นไม้อ่อนที่คน รดน้ำพรวนดินสม่ำเสมอ ต้นไม้ย่อมเจริญงอกงามฉะนั้น ในทางตรงกันข้าม

ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหา ย่อมดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ฯลฯ เหมือนต้นไม้อ่อนที่ถูกตัดรากถอนโคน ย่อมไม่เจริญงอกงามฉะนั้น

๘. นามรูปสูตร ว่าด้วยนามรูป คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ นามรูปย่อมหยั่งลง เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ฯลฯ เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงลึก และแผ่ไปรอบ ๆ รากย่อมดูดอาหารไปเลี้ยงลำต้น ต้นไม้ย่อมเจริญ ในทางตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูป ย่อมไม่หยั่งลง เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ ฯลฯ เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกตัดรากถอนโคนฉะนั้น

๙. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าวิญญาณเป็นปัจจัยแห่งนามรูป และทรงเปรียบเทียบกับต้นไม้เหมือนกับพระสูตรที่ ๘

๑๐. นิทานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ คือ พระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้ง มีกระแสความลึกซึ้ง ถึงกระนั้นก็เหมือน

เป็นธรรมง่ายสำหรับท่าน พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามไม่ให้กล่าวอย่างนั้น เพราะปฏิจจสมุปบาทนี้ลึกซึ้ง การที่หมู่สัตว์ไม่สามารถข้ามพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต และสงสารได้ เพราะไม่รู้ปฏิจจสมุปบาทนี้ จากนั้นพระองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับ พร้อมทั้งอุปมาให้เข้าใจซึ่งมีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๘

๑.๗ มหาวรรค

มหาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระสูตรที่มีเนื้อหาสำคัญ ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อัสสุตวาสูตร ว่าด้วยผู้ไม่ได้สดับ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าปุถุชนผู้ไม่ได้ฟังปฏิจจสมุปบาท ไม่สามารถนำตนให้หลุดพ้นได้ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยอุบายแยบคายในกายและจิตและรู้ชัดกฎปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เป็นต้น

๒. ทุติยอัสสุตวาสูตร ว่าด้วยผู้ไม่ได้สดับ สูตรที่ ๒ คือ เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๑ ต่างกันแต่ในพระสูตรนี้เน้นที่เวทนา ๓ ประการ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาว่ามีปัจจัยมาจากผัสสะ เมื่ออริยสาวกพิจารณาเห็นปฏิจจสมุปบาท รู้ชัดกฎปฏิจจสมุปบาทย่อมเบื่อหน่ายในผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นผู้หลุดพ้น สำเร็จกิจในพระพุทธศาสนา

๓. ปุตตมังสสูตร ว่าด้วยเนื้อบุตร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหาร ๔ อย่าง พร้อมทั้งอุปมาให้เห็นชัดเจน ดังนี้ คือ

๑. กวฬิงการาหาร(อาหารคือคำข้าว) เปรียบเหมือนเนื้อบุตรที่สามีภรรยาบริโภคเพื่อข้ามทางกันดาร เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้อาหารด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้ความยินดีในกามคุณ ๕ ได้

๒. ผัสสาหาร(อาหารคือผัสสะ) เปรียบเหมือนแม่โคที่ไม่มีหนังหุ้ม ไปยืนอยู่ที่ไหน ๆ ก็ถูกสัตว์และแมลงต่าง ๆ รบกวน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ผัสสาหารด้วยอาการอย่างนี้ก็จะกำหนดรู้เวทนา ๓ ได้

๓. มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกกว่าชั่วคน เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ไม่มีเปลว ไม่มีควัน เป็นสิ่งที่น่ากลัว เมื่ออริยสาวก กำหนดรู้มโนสัญเจตนาหารด้วยอาการอย่างนี้ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหา ๓ ได้

๔. วิญญาณาหาร(อาหารคือวิญญาณ) เปรียบเหมือนนักโทษที่ถูกประหารชีวิตด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้วิญญาณาหารด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ เมื่อกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว อริยสาวกก็ไม่มีกิจที่จะพึงทำไปยิ่งกว่านี้

๔. อัตถิราคสูตร ว่าด้วยราคะมีอยู่ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ถ้ามีราคะ นันทิ และตัณหาในอาหาร ๔ ดังในปุตตมังสสูตร วิญญาณจะตั้งอยู่ในอาหารนั้น เมื่อวิญญาณตั้งอยู่ นามรูปย่อมหยั่งลง เมื่อนามรูปหยั่งลง ความเจริญแห่งสังขารย่อมมี และเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

ทรงเปรียบเทียบราคะ นันทิ และตัณหาเหมือนน้ำย้อม ครั่ง ขมิ้น สีเขียว หรือสีแดงอ่อน ที่จิตรกรเขียนภาพสัตว์หรือภาพคนลงที่ฝาผนังหรือแผ่นผ้า

ในทางตรงข้าม ถ้าไม่มีราคะ นันทิ และตัณหาในอาหาร ๔ ก็ไม่มีเหตุให้เกิดทุกข์ เหมือนเรือนยอดที่ถูกแสงสว่างของดวงอาทิตย์ส่องมากระทบที่ฝาเรือน ถ้าไม่มีฝาเรือน แสงสว่างของดวงอาทิตย์ก็ส่องมากระทบที่แผ่นดิน ถ้าไม่มีแผ่นดิน ก็ส่องมากระทบน้ำ ถ้าไม่มีน้ำ ก็ไม่มีที่ให้แสงสว่างกระทบ

๕. นครสูตร ว่าด้วยนคร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางเก่า ที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ได้เสด็จพระดำเนินมาแล้ว ทางเก่านั้นคืออริยมรรคมีองค์ ๘ และนครอันมั่งคั่งคือปฏิจจสมุปบาท เมื่อพบแล้วจึงทรงนำมาบอกแก่เวไนยสัตว์จนเจริญ แพร่หลาย ทรงเปรียบเทียบพระองค์เหมือนบุรุษเดินป่าไปพบทางเก่าและเมืองโบราณ ที่สมบูรณ์ด้วยสวนดอกไม้ ป่าไม้ สระโบกขรณี และเชิงเทินอันน่ารื่นรมย์ แล้วได้กราบทูลแด่พระราชา พระราชาก็รับสั่งให้บูรณปฏิสังขรณ์เมืองโบราณจนเจริญรุ่งเรืองทุกด้าน

๖. สัมมสสูตร ว่าด้วยการพิจารณาปัจจัยภายใน คือ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาปัจจัยภายใน คือ พิจารณาว่า ชราและมรณะอันมีทุกข์มากมายนี้มีอะไรเป็นต้นเหตุ เมื่อภิกษุพิจารณาย่อมรู้ว่า ชราและมรณะมีอุปธิเป็นต้นเหตุ รู้ทั้งความเกิด ความดับและปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับแห่งชราและมรณะ ภิกษุผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่าผู้มีปกติประพฤติตามธรรม ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยชอบ

นอกจากชราและมรณะแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาปัจจัยภายในอื่นอีกคือ อุปธิ ตัณหาและรูป เพราะปัจจัยเหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดและความดับแห่งปัจจัยเหล่านี้ ย่อมพ้นทุกข์ได้

๗. นฬกลาปิสูตร ว่าด้วยกำไม้อ้อ คือ ท่านพระสารีบุตรกับท่านพระมหาโกฏฐิตะสนทนากัน โดยท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรเกี่ยวกับองค์ปฏิจจสมุปบาททั้ง ๑๒ เช่นถามว่า ชราและมรณะตนกระทำเองหรือคนอื่นกระทำให้ ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น เพราะชาติมี ชราและมรณะจึงมี ส่วนที่เหลือ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

ท่านพระสารีบุตรเปรียบเทียบนามรูปให้ท่านพระมหาโกฏฐิตะฟังว่า ไม้อ้อ ๒ กำ สามารถตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยกันและกัน ถ้าดึงออกกำหนึ่งก็ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ นามรูปก็เช่นกัน เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณ

เป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เป็นต้น

ท่านพระสารีบุตรกล่าวต่อไปว่า ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับชราและมรณะ ชาติ ภพ ฯลฯ อวิชชา นี้เรียกว่า พระธรรมกถึก ถ้าภิกษุปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับอวิชชา นี้เรียกว่า ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ไม่ถือมั่นอวิชชา นี้เรียกว่า ผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๘. โกสัมพิสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรม ณ กรุงโกสัมพี คือ ท่านพระปวิฏฐะได้ถามท่านพระมุสิละ และท่านพระนารทะว่า เว้นจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิดตรองตามแนวเหตุผล การเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว จะมีความรู้เฉพาะตนว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ฯลฯ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมีหรือ

ท่านพระมุสิละตอบว่า มีความรู้เช่นนั้นและกล่าวว่า ความดับแห่งภพเป็นนิพพาน ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยกาย เปรียบเหมือนบุรุษเดินฝ่าความร้อน กระหายน้ำ มองดูบ่อน้ำแต่ไม่มีเชือกและคันโพงจะตักดื่มกิน ทั้งที่รู้ว่ามีน้ำ ฉะนั้น

๙. อุปยันติสูตร ว่าด้วยน้ำขึ้นน้ำลง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจ-สมุปบาทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยเปรียบเทียบกับมหาสมุทรที่มีน้ำขึ้นน้ำลงและส่งผลให้แม่น้ำใหญ่น้อยขึ้นลงตาม อวิชชาก็เหมือนกันเมื่อเกิดขึ้นก็ทำให้สังขารเกิดขึ้นตาม เมื่อสังขารเกิดขึ้นก็ทำให้วิญญาณเกิดขึ้นตาม ฯลฯ เมื่อชาติเกิดขึ้นก็ทำให้ชราและมรณะเกิดขึ้นตาม

๑๐. สุสิมปริพพาชกสูตร ว่าด้วยสุสิมปริพาชก คือ สุสิมปริพาชกเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อขโมยหลักธรรม พระสุสิมะเข้าไปถามภิกษุผู้เป็นปัญญา-วิมุตติ (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) ว่าสามารถแสดงฤทธิ์ มีหูทิพย์ กำหนดรู้ใจได้ ระลึกชาติได้ มีตาทิพย์ และบรรลุอารุปปวิโมกข์หรือไม่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นตอบว่าไม่ได้ ท่านจึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงสอนให้พิจารณาในขันธ์ ๕ ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และทรงสอนให้พิจารณาปฏิจจสมุปบาทแล้วตรัสถามว่า เมื่อรู้แล้วสามารถแสดงฤทธิ์ มีหูทิพย์เป็นต้นได้หรือไม่ พระสุสิมะรู้ตัวว่าตนเองยังโง่เขลาเบาปัญญาอยู่มาก และสำนึกผิดจึงกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงยกโทษให้

๑.๘ สมณพราหมณวรรค

สมณพราหมณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมณพราหมณ์ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ และตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทุกสูตร ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ชรามรณสูตร ว่าด้วยชราและมรณะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณ-พราหมณ์ไม่รู้ชราและมรณะ ไม่รู้ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ

แห่งชราและมรณะ จึงไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่สามารถบรรลุประโยชน์ที่แท้จริงของตนได้

๒-๑๑. ชาติสุตตาทิทสกะ ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตร มีชาติสูตรเป็นต้น หมายถึง ชาติสูตร ภวสูตร อุปาทานสูตร ตัณหาสูตร เวทนาสูตร ผัสสสูตร สฬายตนสูตร นามรูปสูตร วิญญาณสูตร และสังขารสูตร แต่ละสูตรมีเนื้อหาคล้ายกันกับชรามรณสูตร ต่างแต่องค์ธรรม คือเปลี่ยนจากชราและมรณะเป็นองค์ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นชื่อสูตรเท่านั้น ตั้งแต่พระสูตรที่ ๒ ถึงพระสูตรที่ ๑๑ เป็นพระสูตรย่อกล่าวถึงสมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ และสังขาร ไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่สามารถบรรลุประโยชน์ที่แท้จริงของตนได้

๑.๙ อันตรเปยยาลวรรค

อันตรเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระสูตรที่มีเนื้อความละไว้ในระหว่าง ชื่อวรรคตั้งตามลักษณะของพระสูตรทั้งหมดที่ละไว้ มีพระสูตรทั้งหมด ๒๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สัตถุสูตร ว่าด้วยศาสดา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเกี่ยวกับบุคคลผู้ไม่รู้ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เป็นต้นก็พึงแสวงหาศาสดาเพื่อรู้ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เป็นต้น

๒-๑๒. สิกขาสุตตาทิเปยยาลเอกาทสกะ ว่าด้วยพระสูตร ๑๑ สูตรที่ละไว้มีสิกขาสูตรเป็นต้น พระสูตรที่ ๒-๑๒ นี้ท่านจัดเป็นอีกหมวดหนึ่งโดยจัดสิกขาสูตรเป็นหลัก จัดพระสูตรอีก ๑๐ สูตรเป็นสูตรย่อ รวมเป็น ๑๑ สูตร สาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตรกล่าวถึงบุคคลไม่รู้เห็นชราและมรณะตามความเป็นจริงก็พึงทำการศึกษา ทำความเพียร ความพอใจ ความอุตสาหะ ความเพียรไม่ถอยกลับ ความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรอย่างกล้าหาญ ความเพียรติดต่อ มีสติ มีสัมปชัญญะ มีความไม่ประมาท เพื่อรู้ชราและมรณะนี้ตามความเป็นจริง

๒. อภิสมยสังยุต

อภิสมยสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องการตรัสรู้ธรรม หมายถึง การบรรลุธรรมเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีคุณค่าต่อสรรพสัตว์ ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. นขสิขาสูตร ว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนฝุ่นที่ติดปลายพระนขากับแผ่นดิน ดังนั้นการตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์ในการกำจัดทุกข์โดยแท้

๒. โปกขรณีสูตร ว่าด้วยสระโบกขรณี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำในสระโบกขรณีกับน้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าวิดขึ้นมา

๓. สัมเภชชอุทกสูตร ว่าด้วยแม่น้ำไหลมาบรรจบกัน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี กับน้ำ ๒-๓ หยด

๔. ทุติยสัมเภชชอุทกสูตร ว่าด้วยแม่น้ำไหลมาบรรจบกัน สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ที่เหือดแห้งไปกับน้ำ ๒-๓ หยดที่เหือดแห้งไป

๕. ปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนแผ่นดินกับก้อนดินเหนียวเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อน

๖. ทุติยปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนแผ่นดินใหญ่ที่หมดสิ้นไปกับก้อนดินเหนียว ๗ ก้อน

๗. สมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำในมหาสมุทรกับน้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษวักขึ้น

๘. ทุติยสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำในมหาสมุทรที่เหือดแห้งไปกับน้ำ ๒-๓ หยด

๙. ปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของ พระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนขุนเขาหิมพานต์ กับก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด

๑๐. ทุติยปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนขุนเขาหิมพานต์ที่แตกกระจายไปกับก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ๗ ก้อน

๑๑. ตติยปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา สูตรที่ ๓ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนขุนเขาสิเนรุกับก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน ที่นำมาเรียงกัน

๓. ธาตุสังยุต

ธาตุสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องธาตุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธาตุ ความต่างแห่งธาตุทั้งหลาย มีพระสูตรทั้งหมด ๓๙ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค โดยวรรคที่ ๑ กับวรรคที่ ๔ มีวรรคละ ๑๐ สูตร วรรคที่ ๒ มี ๑๒ สูตร วรรคที่ ๓ ชื่อกัมมปถวรรคมี ๗ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ นานัตตวรรค

นานัตตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความต่าง ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกธาตุต่าง ๆ ออกเป็น ๖ หมวด รวมเป็น ๑๘ ธาตุ เรียกว่าธาตุ ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ

๒. โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ

๓. ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ

๔. ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ

๕. กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ

๖. มโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ

๒. ผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุต่างกัน เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ โสตสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตธาตุ

๓. โนผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยธาตุที่ไม่อาศัยความต่างแห่งผัสสะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธาตุที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ แต่จักขุธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส เป็นต้น

๔. เวทนานานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งเวทนา เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุ-สัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส เป็นต้น

๕. ทุติยเวทนานานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งเวทนา เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส จักขุสัมผัสไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสสชาเวทนา จักขุธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส

๖. พาหิรธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุภายนอก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธาตุภายนอก ได้แก่ รูปธาตุ สัททธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ธัมมธาตุ

๗. สัญญานานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งสัญญา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งสัญญา เช่น รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะ

เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ

๘. โนปริเยสนานานัตตสูตร ว่าด้วยธาตุที่ไม่อาศัยความต่างแห่งปริเยสนา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา (ความแสวงหา) เช่น ความต่างแห่งสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ... ความต่างแห่งปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริฬาหะ ความต่างแห่งปริฬาหะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา

๙. พาหิรผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก ดังนี้

รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ
รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา
รูปสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ
รูปสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส
รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชาเวทนา
รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ
รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ
รูปลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา

แม้สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา และธัมมสัญญาก็เกิดโดยอาการอย่างเดียวกัน

๑๐. ทุติยพาหิรผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะ เพราะอาศัยธาตุภายนอก คือ

เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๙ ต่างกันแต่ในพระสูตรนี้ทรงแสดงธรรมที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุภายนอก เช่น

ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ
ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา
ธัมมลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา
ธัมมปริเยสนาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมลาภะ
ธัมมปริฬาหะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา
ธัมมฉันทะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ
ธัมมสัมผัสสชาเวทนาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ
ธัมมสัมผัสสะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสชาเวทนา
ธัมมสังกัปปะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสะ

ธัมมสัญญาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ

ธัมมธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา

๓.๒ ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สัตตธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๗ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธาตุ ๗ ประการ คือ (๑) อาภาธาตุ อาศัยความมืดจึงปรากฏ (๒) สุภธาตุ อาศัยความไม่งามจึง ปรากฏ (๓) อากาสานัญจายตนธาตุอาศัยรูปสมาบัติจึงปรากฏ (๔) วิญญาณัญจายตน- ธาตุอาศัยอากาสานัญจายตนธาตุจึงปรากฏ (๕) อากิญจัญญายตนธาตุอาศัยวิญญาณัญจายตนธาตุจึงปรากฏ (๖) เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัย อากิญจัญญายตนธาตุจึงปรากฏ (๗) สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ อาศัยนิโรธสมาบัติ จึงปรากฏ

๒. สนิทานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นต้นเหตุทำให้บุคคลปฏิบัติผิด และปฏิบัติชอบ คือ บุคคลผู้ปฏิบัติผิดมีสาเหตุมาจากกาม พยาบาท และวิหิงสา บุคคลผู้ปฏิบัติชอบมีสาเหตุจากเนกขัมมะ อพยาบาท และอวิหิงสา

๓. คิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยการแสดงธรรม ณ ตำหนักอิฐ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัญญา ๓ ระดับที่ตำหนักอิฐว่า สัญญาที่เลวเกิดเพราะอาศัยธาตุที่เลว สัญญาปานกลางเกิดเพราะอาศัยธาตุปานกลาง สัญญาที่ประณีตเกิดเพราะอาศัยธาตุที่ประณีต บุคคลผู้มีสัญญา ๓ ระดับนี้ จึงมีความแตกต่างกัน

๔. หีนาธิมุตติกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวและอัธยาศัยงาม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายที่คบค้าสมาคมกันได้ก็เพราะมีธาตุอย่างเดียวกัน เช่น สัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวก็คบกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลว

๕. จังกมสูตร ว่าด้วยการจงกรม คือ พระผู้มีพระภาคปรารภพระเถระมีท่านพระสารีบุตร เป็นต้น กับศิษย์จงกรมอยู่เป็นกลุ่ม ๆ เป็นเหตุให้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ทั้งหลายที่คบค้าสมาคมกันเพราะมีธาตุคืออัธยาศัยอย่างเดียวกัน โดยทรงยกพระสาวกหลายรูปเป็นตัวอย่าง

๖. สคาถาสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาที่มีคาถา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลว เปรียบเหมือนคูถก็รวม กับคูถ มูตรก็รวมกับมูตรได้ เป็นต้น แล้วตรัสคาถาภาษิตว่า

ป่าคือกิเลสเกิดเพราะการคลุกคลีกัน
ย่อมขาดไป เพราะการไม่คลุกคลีกัน
บุคคลเกาะท่อนไม้เล็กย่อมจมลงในห้วงน้ำใหญ่ ฉันใด
สาธุชนอาศัยคนเกียจคร้านย่อมจมลง ฉันนั้น
เพราะฉะนั้น จึงควรคบบัณฑิตผู้สงบปรารภความเพียร

๗. อัสสัทธสังสันทนสูตร ว่าด้วยการคบค้าสมาคมกันของสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริโอตตัปปะ มีสุตะน้อย เกียจคร้าน สติหลงลืม ปัญญาทราม ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีคุณธรรมเหล่านี้ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้มีศรัทธาเป็นต้นก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีศรัทธา เป็นต้น

๘. อัสสัทธมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธาเป็นมูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริเป็นต้น ย่อมคบค้าสมาคมกันกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริเป็นต้น ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ส่วน สัตว์ทั้งหลายผู้มีศรัทธา มีหิริเป็นต้น ก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีศรัทธา และมีหิริ เป็นต้น

๙. อหิริกมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีหิริเป็นมูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ มีปัญญาทราม ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้มีหิริ มีโอตตัปปะ มีปัญญา ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีหิริ มีโอตตัปปะ มีปัญญา

๑๐. อโนตตัปปมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะเป็นมูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีโอตตัปปะก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีโอตตัปปะ ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้มีโอตตัปปะก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีโอตตัปปะ

๑๑. อัปปัสสุตมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีสุตะน้อยเป็นมูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีสุตะน้อย เกียจคร้าน ปัญญาทราม ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีสุตะน้อย เกียจคร้าน ปัญญาทรามเช่นกัน

๑๒. กุสีตมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีความเกียจคร้านเป็นมูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกียจคร้าน มีสติหลงลืมย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกียจคร้าน มีสติหลงลืมเช่นกัน

๓.๓ กัมมปถวรรค

กัมมปถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกรรมบถ ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๗ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อสมาหิตสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตไม่มั่นคง ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตไม่มั่นคง ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตมั่นคงก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตมั่นคง

๒. ทุสสีลสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ทุศีล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ทุศีลก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ทุศีล ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้มีศีลก็ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีศีล

๓. ปัญจสิกขาปทสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีศีล ๕ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยศีล ๕ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยศีล ๕ ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีศีล ๕ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ ไม่มีศีล ๕

๔. สัตตกัมมปถสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗ คือ พระผู้มีพระภาคแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกรรมบถ ๗ ประการ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกรรมบถ ๗ ประการ ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีกรรมบถ ๗ ประการ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีกรรมบถ ๗ ประการ

กรรมบถ ๗ ประการ คือ

๑. เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒. เว้นขาดจากการลักทรัพย์

๓. เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ๔. เว้นขาดจากการพูดเท็จ

๕. เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด ๖. เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ

๗. เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ

๕. ทสกัมมปถสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๑๐ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกรรมบถ ๑๐ ประการ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกรรมบถ ๑๐ ประการ ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีกรรมบถ ๑๐ ประการ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีกรรมบถ ๑๐ ประการ

กรรมบถ ๑๐ ประการ คือ

๑. เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์

๒. เว้นขาดจากการลักทรัพย์

๓. เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม

๔. เว้นขาดจากการพูดเท็จ

๕. เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด

๖. เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ

๗. เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ

๘. เว้นขาดจากการเพ่งเล็งอยากได้ของเขา

๙. เว้นขาดจากการเบียดเบียน

๑๐. มีความเห็นชอบ

๖. อัฏฐังคิกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘

อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ ๖. สัมมาวายามะ

๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ

๗. ทสังคสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีธรรมเหล่านี้ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีธรรมเหล่านี้

ธรรม ๑๐ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ ๖. สัมมาวายามะ

๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ

๙. สัมมาญาณ ๑๐. สัมมาวิมุตติ

๓.๔ จตุตถวรรค

จตุตถวรรค แปลว่า หมวดที่ ๔ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับอันเป็นสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ซึ่งกล่าวถึงธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. จตุธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๔ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธาตุ ๔ ประการ ได้แก่ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ

๒. ปุพเพสัมโพธสูตร ว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ก่อนตรัสรู้พระองค์ทรงดำริถึงคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการ นั้น และทรงทราบว่าคุณของธาตุ ๔ คือสุขและโสมนัส โทษของธาตุ ๔ คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความแปรผันไป เครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ คือการกำจัดฉันทราคะในธาตุ ๔ นั้น เมื่อทรงทราบแล้วจึงกล้ายืนยันการตรัสรู้ของพระองค์

๓. อจริงสูตร ว่าด้วยการเที่ยวแสวงหาคุณโทษและเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔

คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ก่อนตรัสรู้พระองค์ทรงเที่ยวแสวงหาคุณโทษ และเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการนั้น และทรงทราบคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ เมื่อทรงทราบแล้วจึงกล้ายืนยันการตรัสรู้ของพระองค์

๔. โนเจทังคสูตร ว่าด้วยคุณโทษและเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการ คือ สัตว์ทั้งหลายรู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการตามความเป็นจริง จึงจะสามารถสลัดตนออกได้และมีใจเป็นอิสระ

๕. เอกันตทุกขสูตร ว่าด้วยธาตุ ๔ มีทุกข์โดยส่วนเดียว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ธาตุ ๔ ประการ มีทั้งทุกข์และสุขคละเคล้ากัน ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงยินดีบ้าง เบื่อหน่ายบ้าง ถ้ารู้ถึงโทษของธาตุตามความเป็นจริงแล้ว จึงจะหลุดพ้นได้

๖. อภินันทสูตร ว่าด้วยความชื่นชมธาตุ ๔ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ผู้ที่ชื่นชมธาตุ ๔ ประการ ไม่สามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้ ส่วนผู้ที่ไม่ชื่นชมธาตุ ๔ ประการ จึงจะสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้

๗. อุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธาตุ ๔ เป็นทุกข์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ และความบังเกิดแห่งธาตุ ๔ ประการว่าเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค และเป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความระงับ และความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งธาตุ ๔ ประการนั้น เป็นความดับทุกข์ เป็นความระงับโรค และเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๘. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายเมื่อรู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการตามความเป็นจริงแล้ว จึงชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ที่แท้จริง

๙. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายรู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการตามความเป็นจริงแล้ว จึงชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ที่แท้จริง

๑๐. ตติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๓ เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๑,๒ ต่างกันแต่ในพระสูตรนี้ทรงเน้นให้ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งธาตุ ๔ ประการนั้น

๔. อนมตัคคสังยุต

อนมตัคคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสังสารวัฏ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดโดยเปรียบเทียบกับแผ่นดิน ภูเขาเป็นต้น มีพระสูตรทั้งหมด ๒๐ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ติณกัฏฐสูตร ว่าด้วยหญ้าและท่อนไม้ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบว่า แม้จะเอาหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในชมพูทวีปมารวมกันแล้วทำเป็นมัด ๆ มัดละ ๔ นิ้ว โดยสมมติแต่ละมัดว่าเป็นมารดาบิดา จนกระทั่งใบไม้เหล่านั้นหมดไป ก็ไม่สามารถนับมารดาบิดาเหล่านั้นได้ครบ

๒. ปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอัน มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับแผ่นดินว่า แม้จะ

เอาแผ่นดิน มาปั้นเป็นก้อนเท่ากับเมล็ดกระเบา จนกระทั่งแผ่นดินนั้นหมดไป ก็ไม่สามารถนับมารดาบิดาเหล่านั้นได้ครบ

๓. อัสสุสูตร ว่าด้วยน้ำตา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับน้ำตาที่มนุษย์ร้องไห้เพราะพลัดพราก จากมารดาบิดาเป็นต้น ตลอดระยะเวลายาวนาน มีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

๔. ขีรสูตร ว่าด้วยน้ำนม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับน้ำนมที่มนุษย์ทั้งหลายดื่มกิน ตลอดระยะเวลายาวนาน มีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

๕. ปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับภูเขาศิลาแท่งทึบลูกใหญ่ มีความยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ ทุก ๆ ๑๐๐ ปี จะมีบุรุษเอาผ้าเนื้อละเอียดมาลูบภูเขา ๑ ครั้ง ทำอยู่อย่างนี้จนภูเขานั้นราบเรียบเสมอแผ่นดิน ถึงกระนั้น ก็ไม่สามารถเทียบกับกัปหนึ่งได้

๖. สาสปสูตร ว่าด้วยเมล็ดผักกาด คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับนครที่มีความยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ ในนครนั้นเต็มไปด้วยเมล็ดผักกาด บุรุษหยิบเมล็ดผักกาดออกจากเมืองนั้น ๑๐๐ ปี ต่อ ๑ เมล็ด ทำอยู่อย่างนั้นจนเมล็ดผักกาดหมด ถึงกระนั้น ก็ไม่สามารถเทียบกับอายุของกัปหนึ่งได้

๗. สาวกสูตร ว่าด้วยพระสาวก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับสาวก ๔ รูป ซึ่งมีอายุ ๑๐๐ ปี สมมติว่า สาวก ๔ รูปนั้นระลึกย้อนหลังไปได้วันละ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ถึงกระนั้น กัปที่พวกเธอระลึกไปไม่ถึงก็ยังมีอยู่มาก

๘. คังคาสูตร ว่าด้วยแม่น้ำคงคา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับเม็ดทรายในมหาสมุทรที่มนุษย์ถือว่าไม่สามารถนับได้ ถึงกระนั้น ก็ยังนับง่ายกว่าการนับกัปเสียอีก

๙. ทัณฑสูตร ว่าด้วยท่อนไม้ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นไปบนอากาศ ย่อมตกลงมาไม่แน่นอน คือบางครั้งตกลงทางโคน บางครั้งตกลงทางขวาง บางครั้ง ก็ตกลงทางปลาย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏก็ไม่แน่นอนเช่นกัน คือ บางชาติเกิดเป็นมนุษย์ บางชาติเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

๑๐. ปุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ หากนำโครงกระดูกมารวมกันจะมีกองใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละ

๔.๒ ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ทุคคตสูตร ว่าด้วยผู้มีความทุกข์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาความทุกข์ในสังสารวัฏที่สัตว์ทั้งหลายได้รับ และตรัสว่าแม้พระองค์ก็เคยเสวยความทุกข์มาแล้ว

๒. สุขิตสูตร ว่าด้วยผู้มีความสุข คือ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาความสุขในสังสารวัฏที่สัตว์ทั้งหลายได้รับ เพื่อให้ภิกษุพิจารณาว่า แม้เราก็เคยเสวยความสุขมาแล้ว

๓. ติงสมัตตสูตร ว่าด้วยภิกษุ ๓๐ รูป คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้ภิกษุชาวเมืองปาวาฟังว่า สัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาตัณหาผูกไว้จึงท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ได้เกิดในกำเนิดต่าง ๆ มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น ได้เสวยความทุกข์ ถูกฆ่า ถูกตัดศีรษะจนโลหิตที่ไหลออกมานั้นมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

๔. มาตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นมารดา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นมารดากัน

๕. ปิตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นบิดา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นบิดากัน

๖-๙. ภาตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่ชายน้องชาย ภคินิสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่สาวน้องสาว ปุตตสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นบุตร ธีตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นธิดา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตรธิดากัน

๑๐. เวปุลลปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขาเวปุลละ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏมีระยะยาวนานจนภูเขาเวปุลละได้มีชื่อเรียกหลายอย่าง คือ ภูเขาเวปุลละได้ชื่อว่าปาจีนวังสะ ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ซึ่งสมัยนั้นพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๔ หมื่นปี ได้ชื่อว่าวงกต ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ ซึ่งในสมัยนั้นพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๓ หมื่นปี ได้ชื่อว่าสุปัสสะ ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ซึ่งในสมัยนั้นพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๒ หมื่นปี และได้ชื่อว่าเวปุลละเหมือนเดิมอีก ในสมัยของพระองค์เอง ถึงกระนั้นชื่อภูเขานี้ก็จะเปลี่ยนแปลงไปไม่มีที่สิ้นสุด สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นใจอย่างนี้

๕. กัสสปสังยุต

กัสสปสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระมหากัสสปะ หมายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับท่านพระมหากัสสปะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายฟังบ้าง ท่านพระมหากัสสปะเล่าเองบ้าง ส่วนมากเกี่ยวกับคุณธรรมและการประพฤติปฏิบัติของท่าน

เช่น ท่านพระมหากัสสปะเป็นผู้สันโดษในปัจจัย ๔ และถือธุดงควัตรเป็นประจำ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๓ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สันตุฏฐสูตร ว่าด้วยความสันโดษ คือ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญท่านพระมหากัสสปะว่าเป็นผู้มีความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่หลงติดใจในปัจจัย ๔ มองเห็นโทษ และใช้ปัจจัย ๔ อย่างรู้คุณค่าด้วยปัญญา ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตามท่านพระมหากัสสปะ

๒. อโนตตัปปีสูตร ว่าด้วยความไม่สะดุ้งกลัว คือ ท่านพระมหากัสสปะกับท่านพระสารีบุตรสนทนาธรรมเกี่ยวกับบุคคล ๒ ประเภท คือ (๑) บุคคลผู้ไม่มีความเพียร ไม่มีความสะดุ้งกลัวบาป เป็นผู้ไม่ควรเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (๒) บุคคล ผู้มีความเพียร มีความสะดุ้งกลัวบาป จึงเป็นผู้ควรเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๓. จันทูปมาสูตร ว่าด้วยการเปรียบเทียบภิกษุกับดวงจันทร์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีเข้าไปสู่ตระกูลของท่านพระมหากัสสปะโดยไม่ยึดติดในตระกูล เข้าไปสู่ตระกูลโดยมุ่งประโยชน์สุข ไม่เข้าไปเพื่อหวังลาภสักการะ เปรียบเหมือนดวงจันทร์ไม่ติดในนภากาศ เมื่อทำได้อย่างนี้การเข้าไปสู่ตระกูลก็ไม่มีโทษ การแสดง ธรรมก็บริสุทธิ์

๔. กุลูปกสูตร ว่าด้วยภิกษุเข้าไปสู่ตระกูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีการเข้าไปสู่ตระกูลของท่านพระมหากัสสปะโดยไม่ยึดติดในปัจจัย ๔ และทรงแสดงคุณสมบัติของภิกษุผู้สมควรเข้าไปสู่ตระกูล และภิกษุผู้ไม่สมควรเข้าไปสู่ตระกูล กล่าวคือภิกษุผู้มุ่งหวังลาภ หวังความเคารพนับถือจากทายกเป็นต้น ไม่สมควรเข้าไปสู่ตระกูล ส่วนภิกษุผู้ไม่หวังลาภ ไม่หวังความเคารพนับถือ จึงสมควรเข้าไป สู่ตระกูล และพระองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตามท่านพระมหากัสสปะ

๕. ชิณณสูตร ว่าด้วยความแก่ คือ พระผู้มีพระภาคทรงสนทนากับท่านพระมหากัสสปะ ทรงปรารภความแก่ชราของท่านพระมหากัสสปะ จึงทรงแนะนำให้ท่านพระมหากัสสปะรับคหบดีจีวร รับโภชนะในที่นิมนต์และอยู่ในสำนักของพระองค์ แต่ท่านพระมหากัสสปะยังคงยืนยันที่จะอยู่ในป่าและถือธุดงควัตรเหมือนเดิม ด้วยอ้างเหตุผล ๒ ประการ คือ (๑) การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (๒) เพื่ออนุเคราะห์หมู่ชนในภายหลัง พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาตามความปรารถนาของท่าน

๖. โอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท คือ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะอบรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมีกถา ท่านพระมหากัสสปะกราบทูลว่า บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายากสอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอน เพราะได้เห็นสัทธิวิหาริกของพระอานนท์และสัทธิวิหาริกของพระอนุรุทธะกล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น ให้เลิกการกระทำเช่นนั้น ทั้งนี้เพื่อความเจริญในธรรมวินัยต่อไป

๗. ทุติยโอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะอบรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมีกถา ท่านพระมหากัสสปะกราบทูลว่า ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายากสอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอน ทั้งไม่มีศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ ปัญญาในกุศลธรรม จึงหวังความเจริญในธรรมไม่ได้ เปรียบเหมือนดวงจันทร์ข้างแรมที่อับแสง ไม่เต็มดวง ไร้รัศมี ฉะนั้น การที่บุคคลไม่มีศรัทธาเป็นต้นนี้นับว่าเป็นความเสื่อม แต่ถ้ามีศรัทธาเป็นต้นนับว่าเป็นความเจริญ เปรียบเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญเปล่งรัศมีเจิดจ้า ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาภาษิตของท่านพระมหากัสสปะ

๘. ตติยโอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท สูตรที่ ๓ คือ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะอบรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมีกถา ท่านพระมหากัสสปะกราบทูลว่า ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายากสอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นด้วยกับคำกล่าวของท่านพระมหากัสสปะ แล้วทรงแสดงความประพฤติของภิกษุในครั้งก่อนกับภิกษุในสมัยปัจจุบันว่ามีความประพฤติ แตกต่างกัน คือ

ภิกษุเถระทั้งหลายในสมัยก่อน ถือธุดงควัตรมีอยู่ป่าเป็นต้น และกล่าวสรรเสริญ คุณแห่งการอยู่ป่า มีความสันโดษ สงัดจากหมู่ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารภ ความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณธรรมเหล่านี้ เมื่อไป ณ ที่แห่งใดก็ได้รับการเคารพนับถือบูชาจากภิกษุทั้งหลาย แต่ในบัดนี้ ภิกษุเถระทั้งหลายไม่ถือธุดงค์ ไม่สรรเสริญการประพฤติธุดงค์ ไม่เป็นผู้มักน้อย ไม่สันโดษ ไม่สงัดจากหมู่ เป็นผู้ คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ไม่ปรารภความเพียร แต่พากันนิยมชื่อเสียง เกียรติยศ มักมากด้วยปัจจัย ๔ ภิกษุผู้น้อยทั้งหลายก็นิยมทำตามการกระทำอย่างนี้จะไม่มีประโยชน์ มีแต่นำทุกข์มาให้ตลอดกาลนาน

๙. ฌานาภิญญสูตร ว่าด้วยฌานและอภิญญา คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องสรรเสริญท่านพระมหากัสสปะว่า สามารถเข้าสมาบัติ และบรรลุอภิญญาเท่ากับพระองค์ เช่น พระผู้มีพระภาคทรงบรรลุฌาน ๔ ท่านพระมหากัสสปะก็สามารถบรรลุฌาน ๔ ได้เช่นกัน

๑๐. อุปัสสยสูตร ว่าด้วยพระมหากัสสปะแสดงธรรมในสำนักภิกษุณี คือ พระอานนท์ได้ชักชวนท่านพระมหากัสสปะไปสำนักภิกษุณีแห่งหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปะได้แสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุณี หลังจากแสดงธรรมจบลง ภิกษุณีชื่อถุลลติสสาแสดงอาการ ไม่พอใจกล่าวดูหมิ่นท่านว่า เหตุไฉนจึงมาแสดงธรรมต่อหน้าพระอานนท์ผู้เป็นมุนีปราดเปรื่อง ท่านพระมหากัสสปะจึงกล่าวสอนเชิงห้ามปรามโดยอ้างคุณวิเศษ คือ อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ และอภิญญา ๖ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสยกย่องสรรเสริญ ว่ามีเท่ากับพระองค์ ในที่สุดภิกษุณีรูปนั้นได้ลาสิกขาไป

๑๑. จีวรสูตร ว่าด้วยจีวร คือ ท่านพระมหากัสสปะถามพระอานนท์เกี่ยวกับการบัญญัติสิกขาบทว่าด้วยการขบฉันในตระกูล ๓ หมวดไว้เพื่อประโยชน์อะไร พระอานนท์ตอบว่า เพื่อประโยชน์ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก

๒. เพื่อความอยู่ผาสุกของเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม

๓. เพื่ออนุเคราะห์ตระกูล มิให้เหล่าภิกษุผู้ปรารถนาชั่วอาศัยพวกพ้องทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

จากนั้นท่านพระมหากัสสปะได้สอนพระอานนท์และสัทธิวิหาริกของท่าน ในทำนอง ว่ายังเป็นเด็ก ไม่คุ้มครองอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ปรารภความเพียร เที่ยวเหยียบย่ำข้าวกล้า เบียดเบียนตระกูลทั้งหลาย

ภิกษุณีชื่อถุลลนันทาไม่พอใจที่ท่านพระมหากัสสปะกล่าวรุกรานพระอานนท์เช่นนั้น จึงกล่าวว่าท่านพระมหากัสสปะเคยเป็นอัญเดียร์ถีย์ จึงได้กล่าวหาพระอานนท์

ท่านพระมหากัสสปะจึงบันลือสีหนาทเล่าเรื่องตั้งแต่ท่านออกบวชตั้งใจอุทิศต่อพระ อรหันต์ จนกระทั่งเดินทางมาพบพระผู้มีพระภาคที่ประทับอยู่พหุปุตตเจดีย์ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา ได้รับอนุญาตให้อุปสมบทในพระพุทธศาสนาด้วยพระโอวาท ๓ ประการ คือ

๑. ให้ตั้งหิริโอตตัปปะอย่างแรงกล้า ในพระเถระ พระมัชฌิมะ และพระนวกะ

๒. ให้ตั้งใจฟังธรรมที่เป็นกุศล ไตร่ตรองด้วยปัญญาแล้วนำไปปฏิบัติจน เกิดประโยชน์

๓. พิจารณากายคตาสติอยู่เสมอ

ในวันที่ ๘ นับจากวันที่ได้รับพระโอวาทนั้น ก็บรรลุอรหัตตผล นอกจากนี้แล้วก็ได้เคยถวายผ้าสังฆาฏิแด่พระผู้มีพระภาค และพระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานผ้าป่านบังสุกุลของพระองค์แก่ท่าน ในด้านคุณวิเศษก็ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากพระผู้มีพระภาคว่ามีเท่ากับพระองค์ และสามารถทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ ดังนั้นจึงไม่ควรเข้าใจผิดในคุณวิเศษเหล่านี้

๑๒. ปรัมมรณสูตร ว่าด้วยตถาคตตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิด คือ ท่านพระมหากัสสปะสนทนาธรรมกับพระสารีบุตร โดยพระสารีบุตรเป็นผู้ถามท่านพระมหา-กัสสปะเกี่ยวกับอัตตา (ตัวตน) ตั้งเป็นคำถามได้ ๔ ประเด็น คือ

๑. ตถาคตตายแล้ว เกิดอีกหรือ

๒. ตถาคตตายแล้ว ไม่เกิดอีกหรือ

๓. ตถาคตเกิดอีก และไม่เกิดอีกหรือ

๔. ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ ไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

ท่านพระมหากัสสปะตอบว่า ปัญหาเหล่านี้พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบเพราะพระองค์ทรงเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ไม่

เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด สงบระงับ ตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน ปัญหา ที่พระองค์ทรงตอบคือ ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับทุกข์ เพราะธรรมเหล่านี้มีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหม-จรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด สงบระงับ ตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน

๑๓. สัทธัมมัปปฏิรูปกสูตร ว่าด้วยสัทธรรมปฏิรูป คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงต้นเหตุแห่งความเสื่อมและความเจริญแห่งสัทธรรมแก่ท่านพระมหากัสสปะว่า เหตุที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมสูญมี ๕ ประการ คือ

๑. บริษัท ๔ ในธรรมวินัยนี้ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา

๒. บริษัท ๔ ในธรรมวินัยนี้ไม่เคารพยำเกรงในพระธรรม

๓. บริษัท ๔ ในธรรมวินัยนี้ไม่เคารพยำเกรงในพระสงฆ์

๔. บริษัท ๔ ในธรรมวินัยนี้ไม่เคารพยำเกรงในสิกขา

๕. บริษัท ๔ ในธรรมวินัยนี้ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ

ส่วนเหตุที่ทำให้สัทธรรมเจริญตั้งมั่นก็มีนัยตรงข้ามกับที่กล่าวแล้ว

๖. ลาภสักการสังยุต

ลาภสักการสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับลาภสักการะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับลาภสักการะและความสรรเสริญที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ว่า เป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม มีพระสูตรทั้งหมด ๔๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค วรรคที่ ๑-๓ มีวรรคละ ๑๐ สูตร ส่วนวรรคที่ ๔ มี ๑๒ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๖.๑ ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ทารุณสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมซึ่งภิกษุทั้งหลายจะต้องละให้ได้ เพื่อไม่ให้ครอบงำจิต

๒. พิสสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนเบ็ด คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ เปรียบเหมือนปลาที่เห็นแก่เหยื่อกลืนกินเบ็ดของนายพราน ย่อมได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ ถูกพรานเบ็ดทำได้ตามใจปรารถนา

๓. กุมมสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนเต่าถูกเชือกมัด คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภ

สักการะและความสรรเสริญ เปรียบเหมือนเต่าหัวดื้อที่ถูกนายพรานยิงด้วยลูกดอก เพราะไม่เชื่อฟังคำเตือนของเต่าด้วยกัน จึงถึงความพินาศ

๔. ทีฆโลมิกสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือน แกะขนยาวถูกหนามเกี่ยว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความ สรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะ และความสรรเสริญ เปรียบเหมือนแกะขนยาวที่เข้าไปในพงหนามย่อมถูกหนามเกี่ยวเกาะไว้ ได้รับทุกข์ ฉะนั้น

๕. มีฬหกสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนแมลงวันกินคูถ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ เปรียบเหมือนแมลงวันกินคูถ แม้ว่าท้องจะเต็มแล้ว มันยังโลภอยากกินคูถ กองอื่นอยู่ร่ำไป

๖. อสนิสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนสายฟ้า คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ เปรียบเหมือนสายฟ้าฟาด ฉะนั้น

๗. ทิฏฐสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนลูกศรอาบยาพิษ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ เปรียบเหมือนถูกลูกศรปักติดไว้ ฉะนั้น

๘. สิคาลสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ เปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อนจะไปอยู่ ณ ที่ไหน ๆ ก็ไม่พอใจ ไม่มีความสุข ฉะนั้น

๙. เวรัมภสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนนกถูกลมบ้าหมูพัด คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำจิตแล้ว ในที่สุดต้องบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ บริขารกระจัดกระจายไปเปรียบเหมือนนกถูกลมบ้าหมูพัดให้อวัยวะฉีกขาดกระจัดกระจายไป

๑๐. สคาถกสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญ มีอบายเป็นผล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมเทศนาพร้อมทั้งคาถาว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม บุคคลผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำจิตแล้ว หลังจากตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

๖.๒ ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สุวัณณปาติสูตร ว่าด้วยถาดทองคำ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จมาแต่เดิม เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำจิต เขาก็สามารถพูดเท็จได้

๒. รูปิยปาติสูตร ว่าด้วยถาดรูปิยะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จเพราะเหตุแห่งถาดทองคำ เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญ ครอบงำจิต เขาก็สามารถพูดเท็จได้

๓-๑๐. สุวัณณนิกขสุตตาทิอัฏฐกะ ว่าด้วยพระสูตร ๘ สูตร มีสูตรว่าด้วยทองคำแท่งเป็นต้น คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม บุคคลแม้จะล่อด้วยทองคำแท่งทองคำ ๑๐๐ แท่ง ทองสิงคี ทองสิงคี ๑๐๐ แท่ง แผ่นดินเต็มด้วยแร่ทองคำ ของกำนัลชีวิต และนางงามประจำแคว้นก็ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้ แต่เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำจิต เขาก็สามารถพูดเท็จได้

๖.๓ ตติยวรรค

ตติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๓ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคาม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม แม้มาตุคาม ๑ คน ก็ไม่สามารถย่ำยีจิตของภิกษุรูปหนึ่งได้เท่ากับลาภสักการะและความสรรเสริญ

๒. กัลยาณิสูตร ว่าด้วยนางงาม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม แม้นางงามประจำแคว้น ๑ คน ก็ไม่สามารถย่ำยีจิตของภิกษุได้เท่ากับลาภสักการะและความสรรเสริญ

๓. เอกปุตตกสูตร ว่าด้วยบุตรคนเดียว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ถ้าอุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อจะวิงวอนบุตรผู้น่ารักคนเดียวของตนอย่างถูกต้อง พึงวิงวอน ว่า ขอเจ้าจงทำตัวเหมือนจิตตคหบดีและหัตถกอาฬวกอุบาสก ถ้าออกบวชก็จงทำตัวเหมือนพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ เพราะท่านเหล่านี้เป็นผู้วัดได้ชั่งได้ แต่ขออย่าให้ลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำจิตเจ้าเลย

๔. เอกธีตุสูตร ว่าด้วยธิดาคนเดียว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ถ้าอุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อจะวิงวอนธิดาผู้น่ารักคนเดียวของตนอย่างถูกต้อง พึงวิงวอนว่าขอเจ้าจงทำตัวหมือนนางขุชชุตตราอุบาสิกาและนางนันทมารดา ถ้าออกบวชก็จงทำตัวเหมือนพระเขมาเถรีและพระอุบลวรรณาเถรี แต่ขออย่าให้ลาภสักการะและ ความสรรเสริญครอบงำจิตเจ้าเลย

๕-๗. สมณพราหมณสูตร ทุติยสมณพราหมณสูตร ตติยสมณพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณพราหมณ์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ถ้าสมณพราหมณ์ไม่รู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากลาภสักการะและความสรรเสริญตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่สามารถทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของตนได้ ต่อเมื่อรู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากลาภสักการะและความสรรเสริญ จึงชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และสามารถทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่ได้

๘. ฉวิสูตร ว่าด้วยผิว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ย่อมตัดผิว ตัดหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก และเยื่อในกระดูก

๙. รัชชุสูตร ว่าด้วยเชือก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ทรงพลังเอาเชือกขนหางสัตว์อย่างเหนียวพันแข้งแล้วสีไปมา เชือกพึงตัดผิว ตัดหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก และเยื่อ ในกระดูก ฉะนั้น

๑๐. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของพระขีณาสพ

๖.๔ จตุตถวรรค

จตุตถวรรค แปลว่า หมวดที่ ๔ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในวรรคนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ภินทิสูตร ว่าด้วยการทำลาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำอันตรายกุศลมูลของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป

๒. กุสลมูลสูตร ว่าด้วยกุศลมูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำอันตรายกุศลมูลของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป

๓. กุสลธัมมสูตร ว่าด้วยกุศลธรรม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำอันตรายกุศลธรรมของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป

๔. สุกกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมขาว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำอันตรายธรรมฝ่ายขาวของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป

๕. อจิรปักกันตสูตร ว่าด้วยการหลีกไปไม่นาน คือ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เมื่อพระเทวทัตหลีกไปไม่นาน พระองค์จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่พระเทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม เปรียบเหมือนต้นกล้วยเมื่อเผล็ดผลก็เพื่อฆ่าตนเอง ต้นไผ่ออกขุยเพื่อฆ่าตนเอง ต้นอ้อออกดอกเพื่อฆ่าตนเอง แม่ม้าอัสดรตั้งครรภ์เพื่อฆ่าตนเอง ฉะนั้น

๖. ปัญจรถสตสูตร ว่าด้วยราชรถ ๕๐๐ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุยินดีลาภสักการะและความสรรเสริญที่เกิดแก่พระเทวทัต ที่อชาตศัตรูราช-กุมารรับสั่งให้นำภัตตาหารบรรทุกราชรถ ๕๐๐ คันนำไปถวายบำรุงทุกเช้าเย็น ทรงให้เหตุผลว่า ถึงจะมีลาภสักการะมากอย่างนี้ พระเทวทัตก็ไม่เจริญในธรรมวินัยนี้ มีแต่ความเสื่อม เปรียบเหมือนสุนัขดุที่เขาขยี้ดีหมีดีปลาใส่ในจมูก มีแต่จะเพิ่มความ ดุร้ายหลายเท่า ฉะนั้น

๗. มาตุสูตร ว่าด้วยมารดา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ผู้ที่ไม่กล้าพูดเท็จทั้งที่รู้ต่อมารดา เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำจิต เขาก็สามารถพูดเท็จได้

๘-๑๐. ปิตุสุตตาทิฉักกะ ว่าด้วยพระสูตร ๖ สูตร มีปิตุสูตรเป็นต้น คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ผู้ที่ไม่กล้าพูดเท็จทั้งที่รู้ต่อบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตรธิดา แต่เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำจิต เขาก็สามารถพูดเท็จได้

๗. ราหุลสังยุต

ราหุลสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระราหุล หมายถึงพระสูตรที่เกี่ยวกับพระราหุลทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับขันธ์ ๕ ว่า เที่ยงหรือไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในลักษณะถามตอบ โดยพระองค์ตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ มีพระสูตรทั้งหมด ๒๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๑๐ สูตร วรรคที่ ๒ มี ๑๒ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๗.๑ ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักษุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ มีจักษุ เป็นต้น ในลักษณะถามตอบ โดยพระผู้มีพระภาคตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ และตอนท้ายพระองค์ทรงสรุปว่า อายตนะภายใน ๖ มีจักษุเป็นต้นนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นเรา หรือเป็นอัตตาของเรา

๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุล เกี่ยวกับอายตนะภายนอก ๖ มีรูป เป็นต้น ในลักษณะถามตอบ โดยพระผู้มีพระภาคตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ และตอนท้ายพระองค์ทรงสรุปว่า อายตนะภายนอก ๖ มีรูปเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา

๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับวิญญาณ ๖ มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น ในลักษณะถามตอบ และตอนท้ายพระองค์ทรงสรุปว่า จักขุวิญญาณ เป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา

๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับสัมผัส ๖ มีจักขุสัมผัสเป็นต้น ในลักษณะถามตอบ โดยพระผู้มีพระภาคตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ และตอนท้ายพระองค์ทรงสรุปว่า จักขุสัมผัสเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่า เป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายคลายกำหนัดในสัมผัส ๖ นั้น

๕. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับเวทนา ๖ มีจักขุสัมผัสสชาเวทนาเป็นต้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในเวทนา ๖ นั้น

๖. สัญญาสูตร ว่าด้วยสัญญา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับสัญญา ๖ มีรูปสัญญาเป็นต้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในสัญญา ๖ นั้น

๗. สัญเจตนาสูตร ว่าด้วยสัญเจตนา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับสัญเจตนา ๖ มีรูปสัญเจตนาเป็นต้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไ่ม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในสัญเจตนา ๖ นั้น

๘. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับตัณหา ๖ ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดจากตัณหา ๖ นั้น

๙. ธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับธาตุ ๖ มีปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ และวิญญาณธาตุว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่น ว่า

เป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในธาตุ ๖ นั้น

๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุล เกี่ยวกับขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในขันธ์ ๕ นั้น เมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนัด จิตจึงหลุดพ้นได้

๗.๒ ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักษุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอายตนะภายใน ๖ มีจักษุเป็นต้น ในลักษณะถามตอบ โดยพระผู้มีพระภาคตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ และพระองค์ทรงสรุปตอนท้ายของการถามตอบแต่ละครั้งว่า อายตนะภายใน ๖ มีจักษุเป็นต้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในอายตนะเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนัด จิตจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย

๒-๑๐. รูปาทิสุตตนวกะ ว่าด้วยพระสูตร ๙ สูตร มีรูปสูตรเป็นต้น คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ สัญเจตนา ๖ ตัณหา ๖ ธาตุ ๖ และขันธ์ ๕ ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัด หลุดพ้นจากอายตนะภายนอก ๖ เป็นต้นนั้น

๑๑. อนุสยสูตร ว่าด้วยอนุสัย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีละอหังการ มมังการ และมานานุสัย ที่มีในขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้นว่า เมื่อบุคคลเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ที่เป็นไปในภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต อยู่ไกล หรืออยู่ใกล้ด้วยสัมมปัญญาตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะละอหังการ มมังการ และอนุสัยได้

๑๒. อปคตสูตร ว่าด้วยปราศจากอหังการ มมังการ และมานะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีที่จะทำให้ปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยที่มีในขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๑๑

๘. ลักขณสังยุต

ลักขณสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระลักขณะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถามปัญหาเรื่องเปรตชนิดต่าง ๆ ของท่านพระลักขณะ มีพระ

สูตรทั้งหมด ๒๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๑๐ สูตร ส่วนวรรคที่ ๒ มี ๑๑ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๘.๑ ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อัฏฐิกสูตร ว่าด้วยเปรตมีแต่โครงกระดูก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของอัฏฐิสังขลิกเปรต (เปรตมีแต่โครงกระดูก) ที่พระมหาโมคคัลลานะเล่าให้ พระลักขณะฟัง ซึ่งเปรตตนนั้นพระองค์ก็เคยทอดพระเนตร แต่ไม่ทรงแสดงให้ใครฟัง เพราะทรงเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ซ้ำจะเป็นทุกข์แก่ผู้ที่ไม่เชื่อ บุพกรรมของเปรตนั้น คือ เคยเป็นคนฆ่าโค

๒. เปสิสูตร ว่าด้วยเปรตมีแต่ร่างชิ้นเนื้อ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของมังสเปสิเปรตว่า เคยเป็นคนฆ่าโค ในกรุงราชคฤห์ เหตุที่พระองค์ทรงแสดงก็ทรงปรารภเหตุการณ์เหมือนในพระสูตรที่ ๑

๓. ปิณฑสูตร ว่าด้วยเปรตร่างก้อนเนื้อ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของมังสปิณฑเปรตว่า เคยเป็นคนฆ่านก ในกรุงราชคฤห์

๔. นิจฉวิสูตร ว่าด้วยเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศชาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของนิจฉวิเปรตว่า เคยเป็นคนฆ่าแกะ ในกรุงราชคฤห์

๕. อสิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นดาบเพศชาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของอสิโลมเปรตว่า เคยเป็นคนฆ่าหมู ในกรุงราชคฤห์

๖. สัตติสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นหอกเพศชาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นพรานล่าเนื้อ

๗. อุสุโลมสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นลูกศรเพศชาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นเพชฌฆาต

๘. สูจิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นนายสารถี

๙. ทุติยสูจิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นคนพูดส่อเสียด

๑๐. กุมภัณฑสูตร ว่าด้วยเปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นผู้พิพากษาโกงชาวบ้าน

๘.๒ ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สสีสกสูตร ว่าด้วยเปรตจมหลุมคูถท่วมศีรษะเพศชาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตจมหลุมคูถท่วมศีรษะ ที่พระมหาโมคคัลลานะเล่าให้พระลักขณะฟัง ซึ่งเปรตตนนั้นพระองค์ก็เคยทอดพระเนตร แต่ไม่ทรงแสดงให้ใครฟัง

เพราะทรงเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ซ้ำจะเป็นทุกข์แก่ผู้ที่ไม่เชื่อ บุพกรรมของเปรตนั้น คือ เคยเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น

๒. คูถขาทสูตร ว่าด้วยเปรตกินคูถเพศชาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นพราหมณ์ได้เทคูถลงใส่รางอาหารแล้วนิมนต์ให้พระฉันอาหารปนคูถนั้น

๓. นิจฉวิตถีสูตร ว่าด้วยเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศหญิง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นหญิงประพฤตินอกใจสามี

๔. มังคุลิตถีสูตร ว่าด้วยเปรตรูปร่างน่าเกลียดเพศหญิง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นแม่มด

๕. โอกิลินีสูตร ว่าด้วยเปรตร่างถูกไฟลวกเพศหญิง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากาลิงคะ นางเป็นคนขี้หึงได้เอากระทะใส่ถ่านไฟคลอกหญิงร่วมสามี

๖. อสีสกสูตร ว่าด้วยเปรตศีรษะขาด คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจร

๗. ปาปภิกขุสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุชั่ว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นภิกษุชั่วในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า

๘. ปาปภิกขุนีสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุณีชั่ว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นภิกษุณีชั่ว

๙. ปาปสิกขมานาสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นนางสิกขมานาชั่ว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นนางสิกขมานาชั่ว

๑๐. ปาปสามเณรสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสามเณรชั่ว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นสามเณรชั่ว

๑๑. ปาปสามเณรีสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสามเณรีชั่ว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นสามเณรีชั่วในพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า

๙. โอปัมมสังยุต

โอปัมมสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับการเปรียบเทียบ หมายถึงประมวล พระสูตรที่เกี่ยวกับอกุศลธรรม และเมตตาเจโตวิมุตติเป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเทศนาด้วยการเปรียบเทียบให้ภิกษุเข้าใจและมองเห็นได้ชัดเจน มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. กูฏสูตร ว่าด้วยเรือนยอด คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า อกุศลธรรมทั้งหลายล้วนมีอวิชชาเป็นมูลราก มีอวิชชาเป็นแหล่งรวม เมื่อจะกำจัด ต้องกำจัด

ด้วยอรหัตตมรรค เปรียบเหมือนกลอนเรือนย่อมรวมกันที่ยอดเรือน เมื่อรื้อยอดเรือนออก กลอนเหล่านั้นก็ถูกรื้อออกด้วย ฉะนั้น

๒. นขสิขสูตร ว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ที่มาเกิดในโลกมนุษย์มีน้อยกว่าสัตว์ที่ไปเกิดในกำเนิดอื่น เปรียบเหมือนฝุ่นที่ติดปลายเล็บมีน้อยกว่ามหาปฐพี

๓. กุลสูตร ว่าด้วยตระกูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่ภิกษุไม่เจริญ ไม่บำเพ็ญให้มาก ภิกษุย่อมถูกอมนุษย์กำจัดได้ง่าย เปรียบเหมือนตระกูลที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย ย่อมถูกพวกโจรผู้ใช้หม้อเป็นเครื่องมือปล้นได้ง่าย ฉะนั้น

๔. โอกขาสูตร ว่าด้วยการให้ทาน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เมตตาเจโต- วิมุตติที่บุคคลเจริญเพียงชั่วเวลารีดน้ำนมโคมีผลมากกว่าการให้ทาน ๓ ครั้ง ครั้งละ ๑๐๐ หม้อ

๕. สัตติสูตร ว่าด้วยหอก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่ภิกษุเจริญบำเพ็ญให้มากแล้ว ย่อมทำให้มารผู้คิดจะเบียดเบียนได้รับความลำบาก เปรียบเหมือนบุรุษเอามือกำหอกที่คม เขาย่อมได้รับความลำบาก

๖. ธนุคคหสูตร ว่าด้วยการจับลูกธนู คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า อายุสังขารของมนุษย์สิ้นไปรวดเร็วยิ่งกว่าความเร็วของบุรุษผู้ชำนาญในการจับลูกธนู ยิ่งกว่าความเร็วของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ และความเร็วของเทวดาฉะนั้น

๗. อาณิสูตร ว่าด้วยลิ่ม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ในอนาคตภิกษุทั้งหลายจะไม่สนใจศึกษาเล่าเรียน และไม่ให้ความสำคัญพระพุทธพจน์ที่พระองค์ตรัสไว้ลึกซึ้ง ที่เป็นโลกุตตรธรรมประกอบด้วยความว่าง แต่จะพากันสนใจศึกษาเล่าเรียน และให้ความสำคัญสูตรที่ผู้เชี่ยวชาญรจนาไว้ ที่เป็นบทกวีมีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตร เปรียบเหมือนตะโพนของพวกกษัตริย์ทสารหะที่เหลือแต่โครงลิ่ม ฉะนั้น

๘. กลิงครสูตร ว่าด้วยหมอนท่อนไม้ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักเป็นผู้สุขุมาลชาติ มีฝ่ามือและเท้าอ่อนนุ่ม นอนบนที่นอนอ่อนนุ่ม จนดวงอาทิตย์ขึ้น มารผู้มีบาปจักได้ช่องได้โอกาสของพวกเธอ เปรียบเหมือนกษัตริย์ลิจฉวีที่ประมาท ไม่ฝึกหัดยุทธวิธีในการรบ พระเจ้าอชาตศัตรูย่อม ได้ช่องได้โอกาสฉะนั้น

๙. นาคสูตร ว่าด้วยช้าง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงการเข้าไปสู่ตระกูลและการบริโภคลาภอย่างมีโทษและไร้โทษของภิกษุ เปรียบเหมือนช้างที่บริโภคเหง้าบัว ล้างให้สะอาดดีแล้วจึงบริโภค การบริโภคอย่างนี้จึงมีประโยชน์ต่อผิวพรรณและทำให้มีกำลัง ส่วนช้างอีกพวกหนึ่งบริโภคเหง้าบัวโดยไม่ล้างให้สะอาด บริโภคเหง้าบัวพร้อมทั้งโคลนตม การบริโภคนั้นย่อมเกิดโทษอย่างเดียว

๑๐. พิฬารสูตร ว่าด้วยแมว คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุผู้เข้าไปสู่บ้านหรือนิคมไม่สำรวมอินทรีย์ มีจิตกำหนัดในรูปสตรี จะถูกราคะรบกวนจิต ในที่สุดต้องลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์ จัดว่าเป็นความตายในพระธรรมวินัยนี้ เปรียบเหมือนแมวที่กลืนหนูทั้งเป็น ย่อมถูกหนูกัดลำไส้จนถึงแก่ความตายฉะนั้น

๑๑. สิคาลสูตร ว่าด้วยสุนัขจิ้งจอก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า การได้บวชในพระธรรมวินัยนี้เป็นสิ่งประเสริฐยิ่งและมีความอิสระทางจิต เปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกที่ต้องการเที่ยวไปในที่ไหน ๆ ก็ไปได้ตามชอบใจฉะนั้น

๑๒. ทุติยสิคาลสูตร ว่าด้วยสุนัขจิ้งจอก สูตรที่ ๒ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความกตัญญูกตเวทีบางอย่างยังมีในสุนัข ส่วนภิกษุพึงมีความกตัญญู-กตเวทีมากกว่าสุนัขนั้น

๑๐. ภิกขุสังยุต

ภิกขุสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับภิกษุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับภิกษุที่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ภิกษุทั้งหลายมีพระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้น มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. โกลิตสูตร ว่าด้วยพระโกลิตะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงดุษณีภาพอันประเสริฐแก่พระมหาโมคคัลลานะ คือการเป็นอยู่ด้วยทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ทรงแนะนำพระมหาโมคคัลลานะไม่ให้ประมาทในดุษณีภาพอันประเสริฐนี้

๒. อุปติสสสูตร ว่าด้วยพระอุปติสสะ คือ พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับความไม่มั่นคงถาวรแห่งสัตว์และสังขาร แม้แต่พระศาสดาผู้ทรงศักดิ์ใหญ่มีฤทธานุภาพมาก ยังแปรผันไป เมื่อคิดได้ดังนี้ จึงไม่มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และถอนอหังการ มมังการ มานานุสัยได้

๓. ฆฏสูตร ว่าด้วยหม้อ คือ พระมหาโมคคัลลานะยกย่องสรรเสริญพระสารีบุตรตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องสรรเสริญว่า เป็นผู้ถึงฝั่งนิพพาน ผู้ยอดเยี่ยมด้วยปัญญา มีศีลและอุปสมะ(เป็นผู้สงบ)ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว พระมหาโมคคัลลานะเปรียบเหมือนก้อนเกลือเล็ก ๆ ส่วนพระสารีบุตรเปรียบเหมือนก้อนเกลือใหญ่

๔. นวสูตร ว่าด้วยผู้ใหม่ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อให้กำลังใจแก่ภิกษุผู้ใหม่ที่กระทำกิจของตน คือมีความเพียรพยายามเพื่อบรรลุนิพพาน และตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายกล่าวโทษภิกษุผู้กำลังทำกิจเช่นนี้

๕. สุชาตสูตร ว่าด้วยพระสุชาต คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องสรรเสริญท่านพระสุชาตซึ่งกำลังเดินมาสู่พระเชตวันว่า มีความงามด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ (๑) รูปงาม น่าดูน่าชม ผิวพรรณผ่องใส (๒) บรรลุนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้

๖. ลกุณฏกภัททิยสูตร ว่าด้วยพระลกุณฏกภัททิยะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องสรรเสริญท่านพระลกุณฏกภัททิยเถระซึ่งมีรูปร่างเตี้ย ผิวพรรณไม่งาม แต่มีฤทธานุภาพมาก สมาบัติที่เธอไม่เคยเข้าเธอก็สามารถเข้าได้ง่าย ดังนั้น คนร่างเล็กแต่มีปัญญาย่อมเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ได้

๗. วิสาขสูตร ว่าด้วยพระวิสาขะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องสรรเสริญท่านพระวิสาขปัญจาลบุตร ที่สามารถแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ด้วยธรรมีกถา ประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาจาที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ

๘. นันทสูตร ว่าด้วยพระนันทะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้ท่านพระนันทะถือธุดงควัตรคืออยู่ป่าเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ไม่มุ่งหวังกาม จึงจะเหมาะสมกับกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา

๙. ติสสสูตร ว่าด้วยพระติสสะ พระผู้มีพระภาคทรงตักเตือนท่านพระติสสะซึ่งเป็นโอรสของพระปิตุจฉาของพระองค์ว่า เมื่อชอบว่ากล่าวคนอื่น ตนเองก็ควรอดทนต่อคำว่ากล่าวของคนอื่นด้วย จึงจะเหมาะสมกับกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา อย่าโกรธเขา จงกำจัดความโกรธ ความถือตัวและความลบหลู่คุณท่าน

๑๐. เถรนามกสูตร ว่าด้วยพระเถรนามกะ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องสรรเสริญท่านพระเถรนามกะ ซึ่งมีปกติอยู่ผู้เดียวและกล่าวสรรเสริญการอยู่ผู้เดียว และทรงแนะนำการอยู่ผู้เดียวที่บริบูรณ์โดยพิสดารแก่ท่านพระเถรนามกะว่า สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละได้แล้ว สิ่งใดยังมาไม่ถึง สิ่งนั้นก็สละเสีย ความกำหนัดด้วยความพอใจในการได้อัตภาพในปัจจุบันก็ถูกกำจัดด้วยดี นี้คือการอยู่ผู้เดียวโดยพิสดาร

๑๑. มหากัปปินสูตร ว่าด้วยพระมหากัปปินะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่อง สรรเสริญท่านพระมหากัปปินะซึ่งมีรูปร่างขาวโปร่ง จมูกโด่งว่า มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพ มาก สมาบัติที่เธอไม่เคยเข้า เธอก็สามารถเข้าได้ง่าย และบรรลุนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมในพุทธศาสนาและตรัสพระคาถาว่า

ในหมู่ชนผู้ถือตระกูลเป็นใหญ่กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐสุด
ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
จัดว่าประเสริฐสุดในเทวดาและมนุษย์
ดวงอาทิตย์ส่องแสงเจิดจ้าในกลางวัน
ดวงจันทร์ส่องแสงเจิดจ้าในกลางคืน
กษัตริย์ผู้ทรงเครื่องรบย่อมสง่างาม
พราหมณ์ผู้เพ่งฌานย่อมรุ่งเรือง
ส่วนพระพุทธเจ้าทรงรุ่งเรืองด้วยพระเดชานุภาพ
ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน

๑๒. สหายสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้เป็นเพื่อนกัน คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องสรรเสริญภิกษุ ๒ รูปที่เป็นสหายกัน ซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของท่านพระมหากัสสปะว่ามีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก สามารถเข้าฌานสมาบัติได้ และทำให้แจ้งประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน

ข้อสังเกต

เมื่อมองภาพรวมของสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ตามที่ได้แนะนำมาโดยสังเขปจะเห็นได้ว่าเป็นไปตามลักษณะเฉพาะ หรือเอกลักษณ์ของสังยุตตนิกายดังได้กล่าวไว้ในบทนำของสังยุตตนิกาย สคาถวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ และสังยุตตนิกายเล่มอื่น ๆ ในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดหมวดหมู่พระสูตร โดยเฉพาะการประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยหมวดธรรมหมวดเดียวกันมารวมไว้ในวรรคเดียวกัน เช่น นิทานวรรค นี้ท่านประมวลพระสูตรมารวมไว้ จำนวนถึง ๓๓๗ สูตร เฉพาะที่ว่าด้วยนิทาน คือต้นเหตุแห่งธรรมทั้งหลายซึ่งในที่นี้หมายถึงปฏิจจสมุปบาท และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง กับปฏิจจสมุปบาทในบริบทต่าง ๆ

มีข้อที่ควรสังเกตหลายประการ เช่น วิธีการอธิบายปฏิจจสมุปบาทซึ่งมีหลายรูปแบบ คือ อธิบายแบบเต็มสูตรก็มี อธิบายแบบไม่เต็มสูตรก็มี และอธิบายแบบตัดตอนไปเสริมความในหมวดธรรมอื่น ๆ ตามความเหมาะสมกับบริบทนั้น ๆ ก็มี เช่น การอธิบายโดยเริ่มจากอวิชชาเรื่อยไปจนถึงชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรียกว่า อธิบายเต็มสูตร หรืออธิบายโดยเริ่มจากทุกข์ไต่ขึ้นไปตามลำดับจนถึงอวิชชาก็เรียกว่า อธิบายเต็มสูตร ส่วนการอธิบายโดยจับเอาท่อนใดท่อนหนึ่งมาขยายความตามที่ต้องการ แต่มุ่งอธิบายปฏิจจสมุปบาทนี้โดยเฉพาะเรียกว่าอธิบายไม่เต็มสูตร ขอให้ตรวจดูในนิทานสังยุตโดยละเอียด ท่านจะพบข้อสังเกตดังกล่าวได้เอง

อนึ่ง ขอให้อ่านนิทานสูตร และวิปัสสีสูตร ในนิทานสังยุตซึ่งเป็นสังยุตแรกของนิทานวรรคนี้โดยละเอียด แล้วนำไปเปรียบเทียบกับมหานิทานสูตรและมหาปทานสูตรในทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ ซึ่งกล่าวถึงหมวดธรรมคือปฏิจจ-สมุปบาทนี้เหมือนกัน แต่มีวิธีอธิบายแตกต่างกัน ในมหานิทานสูตร พระผู้มี พระภาคทรงปรารภคำกราบทูลของท่านพระอานนท์เช่นเดียวกับในนิทานสูตร (เข้าใจ ว่าเป็นสูตรเดียวกัน) แต่ทรงอธิบายไม่เต็มสูตรเหมือนในนิทานสูตร คือ ทรงอธิบายเริ่มจากชรา มรณะ ไต่ขึ้นไปตามลำดับจนถึงวิญญาณ แล้วหมุนกลับลงมาหานามรูปและองค์ ปฏิจจสมุปบาทต่อ ๆ มาอีก ไม่เลยไปถึงสังขารและอวิชชาเหมือนในนิทานสูตร วิธีอธิบายในมหานิทานสูตรเหมือนในมหาปทานสูตร ตอนที่พระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสีทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทแล้วได้ตรัสรู้ ซึ่งต่างกับวิธีอธิบายในวิปัสสีสูตร ในนิทานสังยุต (ขอให้ดูคำแนะนำมหาปทานสูตรและมหานิทานสูตรในบทนำของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐)

เนื้อหาของนิทานวรรค แม้จะแบ่งเป็นสังยุตต่าง ๆ ถึง ๑๐ สังยุต แต่ก็ยังรักษาเอกภาพของนิทานวรรคไว้ได้ดียิ่ง คือ คงยึดถือปฏิจจสมุปบาทเป็นหมวดธรรมหลัก ข้อแตกต่างปลีกย่อยที่ปรากฏ คือ แต่ละสังยุตต่างมีจุดมุ่งหมายของตนเอง จึงนำปฏิจจสมุปบาทไปประยุกต์ให้เหมาะสมตามจุดมุ่งหมายนั้น ๆ ผลที่ปรากฏก็คือนิทานวรรคนี้มีคำอธิบายเรื่องปฏิจจสมุปบาทหลากหลาย ท่านผู้อ่านประสงค์จะค้นคว้าเรื่องปฏิจจสมุปบาทในบริบทใด ๆ ก็หาอ่านได้ในที่นี้

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหมวดธรรมสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เพราะหมู่สัตว์ไม่รู้ ปฏิจจสมุปบาทชัดแจ้ง จึงต้องเวียนว่ายตายเกิด เพราะรู้ชัดปฏิจจสมุปบาทนี้ จึงหลุดพ้นจากสังสารวัฏ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตรัสรู้ได้โดยการพิจารณาตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ และแม้พระพุทธเจ้าในอนาคตก็จะตรัสรู้ได้ด้วยการพิจารณาตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้เช่นกัน ด้วยความสำคัญยิ่งอย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคทั้งปวงรวมลงในปฏิจจ-สมุปบาทนี้นั่นเอง (ม.มู. (แปล) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘-๓๓๙)